

SERES ATTILA

Szovjet diplomaták Magyarországon, 1924–1941

Sorsok, életutak és karrierek a szovjet külügyi szolgálat történetéből

A nemzetközi diplomáciatörténet önálló ágát képviseli az egyes országok központi külügyi szerveinek és az általuk igazgatott külképviseletek hivataltörténetének a kutatása. Ezen belül különös figyelmet szoktak szentelni a külügyi intézményrendszer szervezeti struktúrájának kiépülésére, személyi állományának kiformalódására és személyi összetételének vizsgálatára, továbbá a hatékonyságának és a kormányzati döntéshozatali mechanizmuson belül betöltött funkciójának értékelésére. Mivel egy adott ország külpolitikai kurzusának képviselete és megjelenítése elválaszthatatlan a külügyi apparátusának működésétől, illetve annak minőségétől és határfokától, érdemes figyelembe vennünk a diplomáciai munka személyi vetületeit. Például az első számú külügyi vezető koncepciója, egyénisége és tekintélye nem kis mértékben befolyásolhatja a kurrens külpolitikai irányvonal kidolgozását vagy kialakulását. Gyakori emellett, hogy – főként kormányváltásoknál – a külügyi apparátus csúcsán bekövetkező változások, és ezzel együtt a külügyi apparátus hierarchiájának belső átrétegződései nyílt orientációváltást készítenek elő, vagy testesítenek meg. Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy az egyes országok vonatkozásában a diplomáciai munka prioritásait, hatóságát és intenzitását ezen kívül még milyen tényezők és milyen mértékben finomíthatják, akkor az apróbb személyi konzekvenciák szintén figyelmet érdemelnek. Így a külszolgálatot teljesítő diplomaták személyes tulajdonságai, velleitása, egyéni ambíciói, a korábbi diplomáciai munkájuk során szerzett tapasztalatai, munkamódszerük, személyes kapcsolati hálójuk kiterjedtsége állomáshelyük politikai, gazdasági, esetleg értelmiségi köreiben. Ezekkel szerves kölcsönhatásban álló tényezőt jelenthetett a befogadó közeg hozzájuk való viszonyulása, illetve a feletteseik körében élvezett támogatottságuk is. Ezeknek a szem-

pontoknak az elemzése különösen érdekes lehet egy olyan nagyhatalom esetében, mint a Szovjetunió, amely 1917 és 1941 között nem egy alkalommal hajtott végre külpolitikai fordulatot.

A két világháború közötti időszak magyar–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatait érintő kutatásaink során, a magyar és az orosz levéltári forrásanyag alapján magunk is konstatálhattuk, hogy Budapest vagy Moszkva külpolitikai törekvéseinek megítélését teljesebbé teheti a Külügyminisztérium és a Külügyi Népbiztosság, illetve a másik államba akkreditált diplomáciai missziók belső történetének ismerete. Mind a hazai, mind az orosz (vagy egykori szovjet) szakirodalomban szép számmal találhatunk olyan feldolgozásokat – dokumentum-gyűjteményeket, monográfiákat, tanulmányokat, szaklexikonokat –, amelyek támpontot nyújtanak magyar esetben a Külügyminisztérium, míg szovjet esetben a Külügyi Népbiztosság (majd 1946-tól szintén Külügyminisztérium) működésének feltárásához.¹

Tanulmányunkban megpróbáljuk felvázolni az 1924 és 1941 között a magyar–szovjet államközi kapcsolatokban valamilyen minőségben szerephez jutó, s különösen a budapesti szovjet külképviselteken (követtség, kereskedelmi kirendeltség) szolgálatot teljesítő szovjet diplomaták pályaképét, Magyarországhoz kötődő diplomáciai tevékenységét. Elsősorban azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy kik és milyen beosztásban érkeztek Magyarországra, illetve milyen tapasztalattal és indítatással, milyen hivatali, intézményi keretek között, milyen politikai, társadalmi és kollegiális erőterben végezték a munkájukat? Mennyiben tudtak hozzájárulni a két ország bilaterális kapcsolatrendszerében rejlő lehetőségek kiaknázásához, és mennyiben tudtak megfelelni feletteseik elvárásainak vagy a saját maguk által támasztott követelményeknek? Tehát megpróbáljuk nem a „nagypolitika”, hanem az egyén felől megközelíteni Magyarországot és a Szovjetunió 1924 és 1941 közötti kétoldalú kapcsolatainak egyes mozzanatait, jelenségeit, természetesen az egyén cselekvési lehetőségeit végig a politikai környezet, a „nagypolitika” által megszabott keretek és feltételrendszer közé ágyazva.²

¹ Magyar részről lásd *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Szerk.: PRITZ Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994; PRITZ Pál: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 19–103.; PRITZ Pál: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2005. 67–114. Orosz részről a két világháború közötti korszakra lásd *Очерки истории Министрыства иностранных дел России. 1802–2002. Т. 2. 1917–2002 гг.* Otv. red.: A. V. ТОРКУНОВ. Moszkva, 2002. 7–272.

² Életrajzi adataink több helyen hiányosak vagy töredékesek, egyes diplomaták esetében még a teljes nevüket sem tudtuk megállapítani. Szovjet diplomaták rövid biográfiájára elszörtan már jó néhány szakmunk-

Egy kis intermezzo 1924–1925-ben

Ismert tény a hazai történeti irodalomban, hogy a Magyarország és a Szovjetunió közti diplomáciai kapcsolatok felvételének (1934. február 6.) több mint egy évtizedig visszanyúló előtörténete van, hiszen vezető magyar és szovjet diplomaták már 1924 őszén kísérletet tettek az államaik közti hivatalos kapcsolatok megteremtésére. Tudvalévő továbbá, hogy az 1924. augusztus 26. és szeptember 12. között Berlinben folytatott tárgyalásokon a magyar delegáció a Magyarországi Tanácsköztársaság friss emlékeire, a bolsevik propaganda-veszélyre, s a magyar közvélemény ebből fakadó érzékenységére hivatkozva igyekezett olyan garanciákat foglalni a diplomáciai kapcsolatok módozatait szabályozó szerződésbe, amelyekkel korlátozhatta volna a budapesti szovjet misszió tevékenységét. Ezt csak bizonyos személyi kompetenciák megvonásával lehetett elérni. 1924. szeptember 12-én a felek három hivatalos okmányt is aláírtak, amelyek rendezték a Magyarország és a Szovjetunió közti diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokat. Az első a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételét kimondó, 6 cikkelyből álló, és szeptember 5-ére datált egyezmény. A második a 12-i dátummal ellátott, a diplomáciai kapcsolatok modalitásait, és a kereskedelmi kapcsolatok jellegét egy különálló kereskedelmi egyezmény megkötéséig ideiglenesen szabályozó, 12 cikkelyből álló szerződés. Harmadik elemként a tárgyalófelek egy bizalmas levélváltás során megállapodtak az egymás országaiban felállítandó külképviseltek (a budapesti szovjet követség és kereskedelmi kirendeltség, illetve a moszkvai magyar követség) személyi létszámának korlátozásáról.

kában, főleg dokumentumgyűjtemények jegyzeteiben vagy mellékleteiben rábukkanhatunk. Ezek a hivatkozások rendszerint ugyanannak a diplomáciai enciklopédiának a szócikkeiből merítenek, amely még a Szovjetunió Külügyminisztériuma által elvégzett belső adatgyűjtés és -feldolgozás eredményeként került összeállításra. *Diplomaticseszkij szlovar*. T. 1–3. Glav. red.: A. A. GROMIKO–A. G. KOVALJOV–P. P. SZEVSZTYJANOV–Sz. L. TYIHVINSZKIJ. Moszkva, 1985–1986. Ezeket az információkat néhány helyen kiegészítette két szentpétervári történész, a Szovjetunió és a vele nyugati irányból határos államok kapcsolatait feldolgozó monográfiájában, döntően a saját levéltári kutatásaik során szerzett új adatokkal. O. Ny. KEN, A. I. RUPASZOV: *Politburo CK VKP(b) i otnosenyija SZSZSZR sz zapadnimi szoszednyimi goszudarsztvami (konyec 1920–1930-h gg.) Csaosztj I. 1928–1934. Problemi. Dokumenti. Opit kommentarija*. Szankt-Petyerburg, 2002. 647–697. Ahol ezt külön nem jelezzük tanulmányunkban, a Magyarországon szolgáló szovjet diplomaták életrajzáinak alapadatait tekintve mi magunk is ezekre a korábban megjelent munkákra támaszkodunk. Megemlítenénk továbbá, hogy a hazai történeti irodalomban találunk olyan szakmunkát, amely Magyarországon szolgáló külföldi diplomaták tevékenységét és helyi kapcsolatrendszerét mutatja be. Lásd ABLONCZY Balázs: Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934. *Századok*, 2000/5. 1149–1170.

A második okmány a magyar félnek kedvezett, hiszen előírta, hogy hetenként mindkét részről csak egy diplomáciai futár indítható, aki 16 kilogramm súlyú poggyásznál csak ellenőrzés esetén vihet többet magával. A képviselleteken nem lehetett alkalmazni a tartózkodási hely államának egykori és korabeli állampolgárait, illetve a külképviseletek tagjainak és a futároknak tartózkodniuk kellett a másik állam belügyeibe való beavatkozástól. A külképviseletek személyi létszámának korlátozását előíró bizalmas levélváltás hosszabb alkudozások után született meg, de szintén a magyar érdekek felülkerekedését tükrözte. A szovjet diplomácia ugyanis nem kívánta vállalni azt az óriási presztízavesztést, amelyet egy ilyen precedens nélküli engedményének kitudódása kiválthatott a saját közvéleménye és a nemzetközi közvélemény szemében. Ezért a levelek megszövegezésénél egy közös kompromisszum eredményeként azt a formulát választották, hogy a moszkvai magyar misszió létszámának korlátozását formailag a szovjet diplomácia kezdeményezi a moszkvai lakásínségre hivatkozva, míg a magyar fél válaszképpen, ugyancsak a budapesti lakáshiányt ürügynek feltüntetve, szintén előírja a budapesti szovjet külképviseletek személyi állományának maximalizálását. A levélváltás értelmében a budapesti szovjet külképviseletek összlétszáma, beleértve a kereskedelmi kirendeltségen dolgozó három munkatársat is, nem haladhatta meg a tizennégy főt.

A felek megállapodtak abban is, hogy az egyezményeket először a magyar nemzetgyűlésnek kell becikkelyeznie, s ezután kerül sor a szovjet elfogadásra. A magyar ratifikációra három hónapos határidőt szabtak. Az ezt követő események ismertek a történeti irodalomban. A „kiváló parlamenti taktikus” hírében álló *Bethlen István* miniszterelnök érezte egyes nemzetgyűlési frakciók (elsősorban a keresztény szellemiség talaján álló pártok és a fajvédők) és a magyar politikai közvélemény jelentős részének ellenállását, valamint a főhatalmat gyakorló, és a törvények szentesítésére jogosult *Horthy Miklós* kormányzó előzetes negatív állásfoglalását, biztos parlamenti többségének tudatában sem vitte a törvényhozás elé a megszületett nemzetközi okmányokat. A magyar diplomácia ugyanakkor elérte, hogy Moszkva hozzájáruljon az egyezmények ratifikációjának újabb négy hónapos határidejű, azaz 1925. április 5-ig tartó kitolásába. Az egyezményeket azonban addig sem vitték keresztül a parlamenten. Budapest ezért 1925 tavaszának elején újabb, immár hat hónapos türelmi időt kért, amibe Moszkva csak bizonyos feltételek, például a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvére vonatkozó cikkely kivétele esetén lett volna hajlandó beleegyezni. Ezt a magyar kormány elutasította, ezért a felek „elejtettek” tekintették a megállapodá-

sokat.³ A szovjet külügyi irányítás ugyanakkor a ratifikációs huzavona első három hónapjában olyannyira biztosra vette, hogy a magyar nemzetgyűlés becikkelyezi a berlini egyezményeket, hogy kijelölte budapesti külképviseleteinek élére a megfelelő személyeket, és igyekezett gyorsan túljutni a követének kinevezésével járó hosszú procedúrán. A követség irányítására *Jakov Hrisztoforovics Davtjan*, a kereskedelmi kirendeltség vezetésére *Vlagyimir P. Belgov* kapott volna megbízást.⁴

A szovjet államigazgatási gyakorlatnak megfelelően, a kinevezési aktus valóban egy kissé hosszadalmas és „fáradtságos” eljárás során válhatott valóra, ugyanis az államapparátus több szintjén is végig kellett haladnia. A kinevezésre elsődlegesen a Külügyi Népbiztosság 7 fős, a külügyi népbiztosból, helyettesiből, illetve egyes rangidős vagy tekintélyes diplomatákból álló kollektív döntéshozó szerve, a Tanácstestület tehetett előterjesztést. A javaslat ezt követően az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának (OK(b)P KB) Szervezési Irodájához került, amely továbbította azt a legfőbb párt- és egyben állami döntéshozó szerv, az OK(b)P KB Politikai Irodája elé. A döntő szót a Politikai Irodában mondták ki, de az ott hozott határozatot formálisan jóvá kellett hagynia a kormány szerv szerepét betöltő Népbiztosok Tanácsának is. A kinevezésről szóló hivatalos okiratot végül a kollektív államfői testület, a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának (SZKVB) elnöke szentesítette a kézjegyével. Valószínű, hogy ez az eljárási folyamat a későbbi idők folyamán egyszerűsödött. Az 1930-as évek elejének forrásanyagából arra következtethetünk, hogy ekkor kiiktatták a Szervezési Irodát, és a Külügyi Népbiztosság Tanácstestülete közvetlenül a Politikai Iroda elé terjeszthette javaslatát. Sőt, amikor a Népbiztosok Tanácsának 1934. március 15-i rendelete értelmében átszervezték a szovjet államigazgatási szervek belső struktúráját, megszüntették a Tanácstestületet is, így a kinevezések közvetlenül és teljes egészében a pártszervek hatáskörébe kerültek.⁵ A magas rangú diplomaták, így a követek kinevezéséről a Politikai Iroda, míg az alacsonyabb beosztású diplomaták, például a követségi első- és másodtitkár kinevezéséről a Szervezési Iroda döntött.

³ A téma legteljesebb, magyar és orosz források együttes felhasználásán alapuló önálló feldolgozását lásd KOLONTÁRI Attila: Magyar–szovjet tárgyalások a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről (Berlin, 1924). In: *Kutatási füzetek. A Janus Pannonius Tudományegyetem Történelem Doktori Programjának kiadványai*, 5. Szerk.: ORMOS Mária–KÁNYA József–PILKHOFER Mónika. Pécs, 1999. 3–29.

⁴ Goszudarsztvennij arhiv Rossziszskoj Federacii (a továbbiakban GARF) f. 5446. op. 1. gy. 7. l. 287–288.

⁵ *Оцсерки исztorii Минисztversztva инosztранних гyel Россzii. 1802–2002. T. 2. 1917–2002 гг.* l. m. 177–178.

Az 1888-ban született Davtjan ekkor már igen tapasztalt diplomatának számított, 1919-től 1924-ig több franciaországi, balti és ázsiai állomáshelyen megfordult. 1919-ben az Orosz Vörös Kereszt párizsi ügynökségén kezdte diplomáciai pályafutását. 1920–1921-ben a tallinni (revali) szovjet képviselő első titkára lett, majd a belügyi állambiztonsági szolgálat, a CSEKA (majd GPU) Külügyi osztályának élére került. Tekintélyére és a számléltrán történő gyors előrehaladására utal, hogy 1921–1922-ben a Külügyi Népbiztosság Tanácstestületének a tagjává választották, egyúttal ő került a Külügyi Népbiztosság Balti osztályának élére is. 1922-ben egy időre a litvániai szovjet misszió előljárója. 1922–1924 között a Szovjetunió kínai követségének tanácsosa, ahonnan 1924 tavaszán átírányították a Tuvai Köztársaságba. A kis közép-ázsiai államalakulat fővárosából nemsokára visszahívták, s ezután került sor budapesti kinevezésére.

Nem tartjuk kizártnak, hogy a korábbi pályafutás domináns szempont volt Davtjan kiválasztásában. Hiszen már eleve problémákat sejtetett, hogy a magyar diplomácia mindenképpen szűkíteni akarta a létrehozandó budapesti szovjet misszió cselekvési szabadságát. Ráadásul a magyar kormány hiába nem terjesztette a parlament elé a ratifikációs dokumentumokat, a diplomáciai kapcsolatok felvételének híre így is óriási vihart kavart a nemzetgyűlésben. *V. H. Auszsem* bécsi szovjet követ ezek után jelezte moszkvai felettesei felé, hogy nem árt, ha a jövőbeni magyarországi diplomáciai képviselő felkészül rá: nehéz lesz elfogadtatnia magát új állomáshelyén.⁶ Valószínű tehát, hogy a Szovjetunióval szembeni ellenséges magyar közhangulat feloldásában számítottak egy sokrétű tapasztalatokkal rendelkező, és elismert diplomata személyes képességeire. A külügyi népbiztos, *Georgij Csicserin* egyébként ebből a szempontból szerencsésnek is találta a ratifikációig tartó hosszú időt, hiszen indoklása szerint így a jelölt legalább nyugodtan felkészülhetett magyarországi küldetésére. A külügyi népbiztos alkalmasnak látta ezt a három hónapos „felkészülési időszakot” arra is, hogy Davtjant a GPU is ellássa a szükséges instrukciókkal majdani magyarországi munkájával kapcsolatban.⁷

Úgy tűnik, hogy más jellegű motivációk játszottak szerepet Belgov kinevezésekor. Személyéről mindössze annyit tudunk, hogy – a bécsi szovjet kereskedelmi kirendeltség egy bejegyzése szerint – az 1920-as évek

⁶ Arhiv vnyesnyej polityiki Rosszjiskoj Federacii (a továbbiakban AVP RF) f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 42–43.

⁷ Rosszjiskij goszudarsztvennij arhiv szocialno-polityicseszkaj isztorii (a továbbiakban RGASZPI) f. 17. op. 112. gy. 602. l. 137. Nem tudni pontosan, hogy Csicserin mire gondolt a GPU instrukcióival kapcsolatban. Gyanítható, hogy a GPU és a diplomáciai misszió munkájának összehangolásáról lehetett szó.

elején a „Nyeftyeszindikát” nevű, szovjet állami olajexportőr vállalat kihelyezett irodáját vezette az osztrák fővárosban.⁸ 1924 nyarán a Külkereskedelmi Népbiztosság jelölni kívánta a bécsi szovjet kereskedelmi kirendeltség megüresedett vezetői posztjára. A követ, Ausszem, ugyanakkor Belgov korábbi munkájának elégtelenségére hivatkozva javasolta, hogy alkalmasabb személyt nevezzenek ki.⁹ A Külkereskedelmi Népbiztosság mégis beiktatta Belgovot, igaz, regnálása a bécsi szovjet kereskedelmi kirendeltség élén „pütkösi királyságnak” bizonyult, mindössze pár hétig tartott. Noha azt nem lehet tudni, hogy Ausszem intenciói mögött valójában milyen okok húzódtak meg, személyes ellentétek vagy szakmai elégedetlenség-e, biztosra vehető, hogy továbbra is nyomást gyakorolt a moszkvai szervekre annak érdekében, hogy távolítsák el Belgovot az osztrák fővárosból. A Külkereskedelmi Népbiztosságnak ekkor nyilván kapóra jött, hogy Magyarországon is felállíthatja képviseletét, mivel így könnyen áthelyezhették őt Budapestre. Az átirányítás így praktikus haszonnal is járt, hiszen a jelölt korábbi szolgálati helyén, Magyarország tőszomszédságában, közvetlen közlőrel tehetett szert némi ismeretekre a magyar gazdaságról.

A szovjet diplomácia még az első magyar halasztási kérelem után is némi optimizmussal viszonyult a diplomáciai kapcsolatok felvételéhez. Csicserin még egy 1925. március 3-i nyilvános beszédében, az SZKVB ülésén is úgy nyilatkozott, hogy – noha ez a magyar kormányon múlik – nem zárja ki a diplomáciai kapcsolatok „felújításának” realizálódását Magyarország és a Szovjetunió között.¹⁰ Davtjan ellenben megelégette a számára szinte vég nélkülinek tűnő várakozást, ezért 1925. február 3-án egyenesen *Joszif Sztálin*hoz, az OK(b)P KB főtítkárához fordult egy levéllel, melyben kifejtette, hogy Csicserin engedékenysége nem igazolódott, s a magyarok vég nélkül húzzák az egyezmények ratifikációját, ezért nincs értelme tovább várni. Ha a magyar parlament becikkelyezi az egyezményeket, akkor is még legalább két-három hónapig kell ölbetett kézzel ülnie. Kérte a Politikai Irodát, hogy nevezze ki más állomáshelyre, mivel nem kíván tovább „munkanélküli” lenni. Megemlítette például a számára nyilván nagyobb presztízszt és a személye iránt nagyobb figyelmet ígérő Párizst, ahol megüresedett a tanácsosi poszt. A levél másolatait a külügyi népbiztos és helyettese számára is megküldte.¹¹

⁸ Rosszjijzkij goszudarsztvennij arhiv ekonomiki (a továbbiakban RGAE) f. 413. op. 2. gy. 1763. l. 230.

⁹ Uo. gy. 1803. l. 112.

¹⁰ *Izvesztyija*, 1925. március 6. 1–2.

¹¹ AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 940. l. 1.

A várva várt magyar ratifikáció nem is következett be, így Davtjan féltelmei utólag megalapozottnak bizonyultak. Úgy tűnik, hogy a Külügyi Népbiztosság kompenzálni kívánta őt, amiért több hónapig bizonytalanságban tartotta, s elébe ment kérelmének, ezért 1925-től kinevezték a párizsi szovjet követség tanácsosává.¹² A szovjet követség magyarországi megtelepedésére ezek után majdnem tíz évet kellett várni.

A budapesti szovjet követség felállítása és működése 1935–1939 között

A magyar történeti irodalomban már szép számmal jelentek meg olyan feldolgozások, amelyek a Magyarország és a Szovjetunió közti diplomáciai kapcsolatok felvételének nemzetközi hátterét, előkészítésének mozgatórugóit és eseménytörténetét feltárták.¹³ Az 1934. január 21. és február 6. között zajló római tárgyalások végeredményeként öt diplomáciai okmány született meg. Két 1934. február 4-ére datált, valójában február 6-án kicserélt diplomáciai jegyzék, melyekben a tárgyaló felek kimondták, hogy attól az időponttól kezdve a két állam hivatalos diplomáciai viszonyban áll egymással. Aláírtak ezen kívül egy hét pontból álló, február 6-i dátummal meghagyott jegyzőkönyvet is, amelybe beemelték az 1924. évi szerződésből a propagandaveszéllyel szembeni garanciákat, így a futárszolgálat működésének korlátozását, az egykori és korabeli magyar állampolgárok alkalmazásának tilalmát a budapesti szovjet külképviseleteken, a diplomáciai immunitást nem élvező irodai segédszemélyzetet és a technikai állományt kivéve. Szerepelt még az a kötelezettség is, hogy a felek tartózkodni fognak az egymás belügyeibe való beavatkozástól, a másik kormány és a közintézmények elleni izgatástól. Végezetül az ugyancsak február 6-i keltezésű bizalmas leveleikben – az 1924. évivel teljesen azonos módon és formában – maximalizálták a felállítandó missziók személyi létszám-

¹² Davtjan ezt követően nagy reményekkel kecsegtető karriert futott be. 1927-ig szolgált Párizsban, majd 1930-ig a teheráni szovjet követséget vezette. 1932–1934 között athéni, 1934–1937 között varsói szovjet követ. Belgov is a Külkereskedelmi Népbiztosság állományában maradt. Az 1930-as évek elején a berlini szovjet kereskedelmi képviselő import osztályának vezetője lett, s ebben a minőségében 1932 májusában egy kétfős szovjet kereskedelmi küldöttség tagjaként megfordult Magyarországon. *Pesti Tőzsde*, 1932. május 19. 2.

¹³ A téma legteljesebb, magyar és orosz forrásokra támaszkodó önálló feldolgozását lásd KOLONTÁRI Attila: A diplomáciai kapcsolatok felvétele Magyarország és a Szovjetunió között 1934-ben. *Múltunk*, 2004/3. 120–156.

mát. A budapesti szovjet külképviseleteken dolgozók együttes létszáma nem haladhatta meg a tizennégy főt.¹⁴

Az 1934. január–februári római tárgyalásokon a magyar fél eredetileg azt szerette volna elérni, hogy a hivatalos diplomáciai viszony megteremtése után a budapesti szovjet követség felállítására egyáltalán ne kerüljön sor, vagy erre minél későbbi időpontot jelöljenek meg. Magyar elképzelések szerint a két fővárosba kölcsönösen akkreditált diplomaták helyett harmadik államban állomásozó vagy kinevezendő követek látták volna el a képviseleti feladatokat. A tárgyalásokat magyar részről vezető *Jungerth-Arnóthy Mihály* ankarai követ több érvet is felsorolt, amelyek a magyar álláspontot indokolták, így a költségvetési problémákat és a belpolitikai nehézségeket, ezen belül a magyar közvélemény „hangulatát” és a kormányzó álláspontját.¹⁵ Horthy, annak ellenére, hogy ekkorra már nem utasította el a diplomáciai kapcsolatok felvételét, valóban kijelentette: egyedül az a kívánsága, hogy ne kerüljön sor a szovjet követség felállítására.¹⁶ Az állami költségvetés keretére vonatkozó aggodalmaknak is lehetett némi alapjuk. Például a Szovjetunióval 1921 óta diplomáciai kapcsolatot fenntartó Törökország külügyminisztere, *Tevfik Rüştü* még a római tárgyalások megkezdése előtt azzal „riogatta” Jungerthet, hogy egy moszkvai külképviselet fenntartására fordítandó költségek kiszámolásánál egy ankarai követség költségvetésénél legalább négyszer nagyobb összeget kell alapul venni.¹⁷ Bár véleményünk szerint ezek az aggodalmak túlzottak voltak, úgy tűnik, hogy Moszkva hasonló gondokkal küszködve akceptálta őket. Végül beleegyezett a követségek létrehozásának 1934. július 1-i határidejű, ideiglenes kitolásába, amit a felek a február 6-i jegyzőkönyv első pontjában rögzítettek. Ez a dátum a magyar költségvetés parlamenti megszavazásához, a költségvetési év kezdetéhez igazította volna a moszkvai magyar követség felállítását és a felállításra fordítandó összegek kiutalását. A magyar és szovjet diplomácia megállapodott abban is, hogy erre az időszakra harmadik országban állomásozó diplomatákat neveznek ki kettős megbízatással a másik ország fővárosába.

A Politikai Iroda már egy hónappal a megegyezés után, március 5-én jóváhagyta *Adolf Markovics Petrovskij* bécsi követ kinevezését a bu-

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K-70. 337. cs. 1940-II/1. t. 36–44. fol.

¹⁵ MOL K-64. 60. cs. 1934/24. t. 32/1934. res. pol. sz.

¹⁶ *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös-kormány időszakában). 1932–1936.* Szerk.: Réti György. Budapest, 2003. 131.

¹⁷ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PIL) 972. f. 3. ó. e. 35. fol.

dapesti posztra.¹⁸ A jelölésében a fő szempontot a magyar és az osztrák főváros földrajzi közelsége játszotta, hiszen Bécsből szükség esetén a leggyorsabban és a legkisebb anyagi ráfordítással lehetett Budapestre utazni, és egyébként is, akkoriban a Szovjetunióknak – a prágai kereskedelmi kirendeltségét leszámítva – a Magyarországgal szomszédos államok egyikében sem volt még képviselője.¹⁹ Ráadásul a szovjet külügyi vezetést már az 1920-as években is Bécsből látták el különféle háttéranyagokkal, jelentésekkel, elemzésekkel, tájékoztatókkal és sajtókivonatokkal a magyarországi politikai eseményekről, így az osztrák főváros már korábban egyfajta „bázisa” lett a Magyarországról beérkező információknak. Ebből fakadóan az ott szolgáló szovjet diplomaták lehettek a legfelkészültebbek és legtájékozottabbak a „magyar ügyeket” tekintve. Ehhez hozzájárult az is, hogy a szovjet távirati ügynökség, a ROSZTA (majd 1925-től TASZSZ) már a kezdetektől önálló irodát nyitott Bécsben. Ennek működtetésében mindvégig jelentős szerepet vállaltak a helyi viszonyokat kiválóan ismerő, Magyarországról származó kommunista emigránsok.²⁰ Az 1887-ben született Petrovskij személyéről annyit tudunk, hogy 1922–1924 között a külügyi népbiztos titkáráként kezdte pályafutását, majd 1930-ig a tallinni (revali) követséget vezette, s 1933 márciusában dezignálták a bécsi követség élére.

Petrovskij budapesti kinevezésével, személyén keresztül, ezen túlmenően is sikerült összekötni a kellemest a haszonnal, mivel a Külügyi Népbiztosság azon kevés diplomatája közé tartozott, akiknek korábbi pályafutásuk során lehetőségük nyílt a folyamatos tájékozódásra a magyarországi viszonyok felől. Az észtt fővárosban egy állomáshelyen tartózkodott azzal a Jungerth Mihály magyar követtel, akit a Dísz téren már régóta „orosz szakértőként” tartottak számon. Jungerth 1919 és 1923 között a Külügyminisztérium Hadifogoly osztályának vezetője volt, s ebben a minőségében ő vezette a szovjet államok területén rekedt magyar hadifoglyok hazatérését célzó tárgyalásokat a szovjet kormány képviselőivel. Ettől kezdve tudatosan törekedett arra, hogy minél mélyrehatóbb politikai és gazdasági ismeretekkel vértessze fel magát a Szovjetunióról. Későbbi karrierje szempontjából ez óriási lehetőséget jelentett, s ennek köszönhető az is, hogy az 1924. évi berlini magyar–szovjet tárgyalásokra Kánya Kálmán mellé éppen őt delegálták szakértőként. 1923-tól a tallinni képviselőlet ügyvivője, s még ebben az évben akkredi-

¹⁸ RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 940. l. 32.

¹⁹ AVP RF f. 010. op. 13. p. 81. gy. 1. l. 59.

²⁰ O. J. SZOLOVJOV: Predsesztvennyik TASZSZ. *Voproszi isztorii*, 1972/12. 195–199.

táltak Lettországba, Litvániába és Finnországba is. 1928-ban a követség áttelepült Helsinkibe, s ettől kezdve onnan képviselte Magyarországot a balti államokban is. Ahogy a szovjet diplomácia számára Bécs, a magyar diplomácia számára Tallinn (majd Helsinki) lett a „megfigyelési pont”, az információszerzési csatorna.²¹ Petrovskij tehát valószínűleg már a Baltikumban kiváló információforrásra lelt Jungerth személyében, a magyar diplomata megkereséseire nyilván számos alkalommal nyújtott kimerítő tájékoztatást a szovjet állam belpolitikájáról, külpolitikájáról, gazdasági életéről, s cserébe információt nyerhetett tőle a magyar–szovjet viszony aktuális kérdéseiről. A diplomáciai „etikett” megkövetelte ezt a kölcsönösséget, a Petrovskij által adott tájékoztatásért cserébe Jungerthnek is illett informálnia szovjet partnerét.²² Petrovskijnek később, bécsi misszióvezetőként már hivatalból kellett figyelemmel követnie a szomszédos országban zajló eseményeket.

A megbízólevelét a kormányzónak 1934. április 9-én átadó Petrovskij további tevékenységéről magyarországi követi minőségében nem sokat tudunk, több mint egyhetes, áprilisi budapesti látogatásának tapasztalatait is mindössze egyetlen jelentésben foglalta össze.²³ Az állandó követ kijelölésére végül csak a július 1-i határidő letele után, augusztus 5-én került sor a Norvégiában szolgáló *Alekszandr Artyemjevics Bekzadjan* személyében.²⁴

Az örmény származású, 1879-ben született Bekzadjan 1920-ban lépett diplomáciai pályára. 1920–1921-ben az egyik legtekintélyesebb és legbefolyásosabb örmény bolsevik politikus, Szovjet-Örményország külügyi népbiztosa. 1922–1926 között a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltség vezető beosztású tisztviselőjeként nemcsak diplomáciai, hanem később is jól kamatoztatható gazdasági tapasztalatokra tehetett szert. Ezután egészen 1930-ig a Kaukázusontúli Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság Népbiztosai Tanácsának helyettes elnöke, illetve a kaukázusi szovjet állam kereskedelmi népbiztosa, majd budapesti kinevezéséig az oslói szovjet követség első számú diplomatája. Noha Bekzadjannak korábban nem voltak kapcsolatai a magyar politikával, és nem rendelkezett Magyarországra vonatkozó speciális ismeretekkel, budapesti beilleszke-

²¹ Jungerth 1933-ban vette fel az Arnóthy előnevet. Életrajzi adatait lásd JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Moszkvai napló*. Szerk.: SIPOS Péter–SZÜCS László. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989. 5–49.

²² Jungerth kézírásos naplófeljegyzéseiben az 1926. nov. 28-i dátum alatt találunk utalást a Petrovskijjal folytatott beszélgetésre. PIL 972. f. 4. ó. e. 297–298. fol.

²³ Petrovskij 1934. ápr. 18-i jelentését budapesti tartózkodásáról lásd *Dokumenti vnyesnynej polityiki SZSZSZR. T. XVII. 1 janvarja–31 gyekabrja 1934 g.* Glav. red.: A. A. GROMIKO. Moszkva, 1971. 266–270.

²⁴ RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 949. l. 19.

dését és tevékenységét elvben több apró momentum is segíthette. Mindezek előtt azt említenénk meg, hogy öröme származása révén maga is tisztában volt a Közép- és Kelet-Európát megosztó nemzeti problémák jelentőségével és súlyával. 1935–1936 során elküldött jelentéseiből kitűnik, hogy megértéssel viszonyult a magyar nemzet Trianonnal kapcsolatos érzékenységéhez, illetve világosan látta a magyar külpolitikának a világháború utáni területi rendezésből fakadó motivációit.²⁵

Eleinte úgy tűnhetett, hogy a megfelelő hivatali háttér sem fog hiányozni, hiszen kiváló személyes kapcsolatokat ápolt *Nyikolaj Nyikolajevics Kresztyinszkij* külügyi népbiztos-helyettesével. A Külügyi Népbiztosságon belül a közép-európai országokkal, így a Magyarországgal kapcsolatos kurrens ügyek szakmai koordinálása a 2. Nyugati osztály illetékességi körébe tartozott. (Az osztályon belül minden országnak vagy kisebb ország-csoportnak saját referense volt.) Élén 1932-től egészen 1937 nyarán bekövetkezett letartóztatásáig *David Grigorjevics Stern* állt, a szervezeti egység munkájának hivatali felügyeletét Kresztyinszkij látta el. Kresztyinszkij már nem sokkal az 1917. évi októberi forradalom után vezető pozícióba került, 1918 és 1921 között Szovjet-Oroszország pénzügyi népbiztosa, illetve a párt Központi Biztosságának titkára volt. 1921-ben kinevezték a szovjet diplomácia szempontjából stratégiai külszolgálati posztnak minősülő berlini diplomáciai képviselő (majd 1922-től követség) élére, ahonnan 1930-ban rendelték vissza Moszkvába. Ezután letartóztatásáig, 1937-ig, a külügyi népbiztos első helyetteseként dolgozott.²⁶ Szovjet részről – még berlini követként – hosszú ideig ő vezette az 1924. évi tárgyalásokat a magyar kormány képviselőivel. Ismeretsege Bekzadjannal régi időkre tekintett vissza: abban az időben állt a berlini szovjet politikai misszió élén, amikor Bekzadjan is ott dolgozott.

Az új követ 1934. december 19-én érkezett a magyar fővárosba. A Keleti pályaudvaron nemcsak újságírók és fotósok hada fogadta, hanem a legsürgősebb előkészítő munkálatok elvégzése végett már néhány nappal korábban Budapestre érkezett *Szemjon Mihajlovics Mirnij* első titkár és *Mihail Szvajolovics Saprov* (eredetileg *Sapiro*) másodtitkár. Előb-

²⁵ Antal István, a Miniszterelnökség Sajtóosztályának vezetője jóval az események után papírra vetett emlékirataiban úgy tudja, hogy a magyar kormány a majdani szovjet követ személyével kapcsolatban nemcsak azt az ígéretet akarta kicsikarni, hogy az illető nem lesz egykori magyar állampolgár, hanem azt is, hogy nem lesz zsidó, amit a szovjetek akceptáltak. *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* Szerk.: GERGELY Jenő. Palatinus Kiadó, Budapest, 2004. 243.

²⁶ Kresztyinszkij életrajzát magyarul lásd BÉLÁDI László–KRAUSZ Tamás: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1987. 263–264.

biról annyit tudunk, hogy 1933-ban a Külügyi Népbiztosság 1. Nyugati osztályának vezetője volt, majd rövid ideig együtt dolgozott Bekzadjannal a norvég fővárosban. Feltételezhető továbbá, hogy nemcsak diplomáciai szolgálatot teljesített, hanem a GPU rezidenseként „belügyi” feladatkört ellátva – más szovjet külképviseletekhez hasonlóan – a követség munkatársai közti személyi viszonyokról, a követségi alkalmazottak és külföldi állampolgárok közti esetleges kontaktusról, barátságokról igyekezett adatokat gyűjteni.²⁷ Utóbbi korábban a Külügyi Népbiztosság központi apparátusában dolgozott, ahol igen tehetséges és ambiciózus munkatársnak tartották, így viszonylag fiatalon foglalta el első külszolgálati állomáshelyét Budapesten.²⁸ A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint mind az első titkár, mind a másodtitkár jelentős mértékben kivette a részét a diplomáciai háttérmunka megszervezéséből. Míg a követ reprezentálta a szovjet diplomáciát a protokolláris alkalmakkor és ő képviselte Moszkva fő politikai irányvonalát a magyar vezetők előtt, addig az első és másodtitkár a hagyományos munkamegosztás értelmében a magyar belpolitikára vonatkozó információkat gyűjtötte, s megpróbálta kialakítani majd bővíteni a követség kapcsolatrendszerét politikai tényezőkkel és polgári személyekkel (például gazdasági szakemberekkel és értelmiségiekkel) egyaránt. Ezen kívül a konzuli teendők ellátása is a másodtitkár feladatkörébe tartozott.

Bekzadjan még karácsony előtt, december 23-án átadhatta megbízólevelét Horthynak.²⁹ Már budapesti tartózkodásának elején szembesült azzal, hogy a magyar–szovjet viszony megrekedt a normalizált kapcsolattartás szintjén, ezért megpróbált erőfeszítéseket tenni annak javítása érdekében, s ennek szükségességéről feletteseit is igyekezett meggyőzni. Elképzelése szerint a politikai kapcsolatok hűvösségét a kulturális, tudományos kapcsolatok élénkítésével és a kereskedelmi forgalom növelésével lehetett volna meghaladni. A kulturális, tudományos kapcsolatok erősítését olyan „offenzív felvilágosító munkával” (művészeti kiállítások szervezése, szovjet tudósok meghívása a magyarországi tudományos kongresszusokra stb.) szerette volna elérni, amelynek segítségével megismertethették volna a magyar közvéleményt a Szovjetunió kulturális éle-

²⁷ RGASZPI f. 17. op. 114. gy. 573. I. 5. A belső elhárításért felelős személyek formálisan a követség státusába kerültek, s a diplomáciai munkában a követnek lettek alárendelve, valójában közvetlenül a Moszkvában székelő felettes szerveknek jelentettek. G. Z. BESZEDOVSKIJ: *Na putyjah k tyermidoru*. Moszkva, 1997. 35–37.

²⁸ RGASZPI f. 17. op. 114. gy. 571. I. 74.

²⁹ AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. I. 3–12.

tével, és a bolsevik rendszer idején elért technikai, tudományos vívmányokkal.

A kereskedelmi összeköttetés helyi koordinálása érdekében elengedhetetlennek tartotta volna – az 1924. évi berlini tárgyalások során éppen szovjet részről szorgalmazott – kereskedelmi kirendeltség megnyitását Budapesten, vagy legalább a Külkereskedelmi Népbiztosság egy szakemberének delegálását a követségre.³⁰ Bekzadjan már az egyik legkorábbi jelentésében elpanaszolta, hogy a hozzájuk forduló nagyszámú magyar üzletembert kénytelenek a bécsi kereskedelmi képviselőre utalni, ezért az egyes üzletek lebonyolítása érdekében kérte a Külkereskedelmi Népbiztosság meghatalmazottjának delegálását Budapestre.³¹ A kereskedelmi képviselő létrehozása szerepelt az 1934. február 6-i jegyzőkönyv második pontjában és a titkos levélváltásban is. A magyar–szovjet kereskedelmi forgalom intézményi irányításának áthelyezése Budapestre, vagy legalább egy kereskedelemügyi szakember ottani állomásoztatása a kölcsönösség elve alapján is indokoltnak tűnhetett, mert először éppen a magyar gazdasági kormányzat jelezte – puhatolózó jelleggel – abbéli szándékát, hogy egy kereskedelmi attasét nevezzen ki a moszkvai magyar követségre.³²

Noha arra hivatkozva, hogy a külföldi szovjet kereskedelmi képviselők az exterritorialitás védelme alatt társadalmi aknamunkával foglalkoznak, a kereskedelmi kirendeltség felállítását a magyar államigazgatási szervek egy része, így a Honvédelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium sem fogadta osztatlan lelkesedéssel,³³ a gazdasági szaksajtó mégis latolgatta a leendő budapesti kereskedelmi képviselő személyét. A gazdasági kérdésekben mértékadónak számító *Pesti Tőzsde* szerkesztősége olyan értesülést tett közzé, mely szerint a majdani budapesti szovjet kereskedelmi kirendeltség vezetője *Ivan Leopoldovics Lorenc*, a Külkereskedelmi Népbiztosság Kereskedelempolitikai osztályának vezetője lesz. A lapban megemlítették, hogy a szovjet politikus „a magyar kereskedelmi delegáció moszkvai tartózkodása alkalmával is a magyar ügyek állandó referense volt”.³⁴ A hír forrása valószínűleg a *Pesti Tőzsdének* nem sokkal korábban nyilatkozó Bornemissza Félix lehetett, aki akkor

³⁰ Uo. gy. 39. I. 23.

³¹ Uo. gy. 32. I. 13–17.

³² Uo. gy. 33. I. 31–32.

³³ KOLONTÁRI Attila: *Magyar követség Moszkvában, szovjet követség Budapesten*. A Pécsi tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának Tudományos Közleményei, VII. Szerk.: KOLONTÁRI Attila–PAPP László. Szekszárd, 2004. 64–65.

³⁴ *Pesti Tőzsde*, 1934. szeptember 6. 1–2.

a Kereskedelemügyi Minisztérium tengerhajózási referense volt, s az 1934. május 23. és június 14. között a Szovjetunióba látogató magyar kereskedelmi delegációt vezette. Bornemissza a hazaérkezésük után egy beszámolót készített, amelyből kiderül, hogy május 25-én, szovjet részről hivatalosan Lorenc fogadta a magyar küldöttséget a szovjet fővárosban, s valóban több alkalommal, így május 27-én és június 14-én folytattak megbeszélést vele.³⁵

A magas rangú szovjet kereskedelmi politikus, közgazdász kinevezésére utaló híreszteléseknek csak egyetlen alapja lehetett, mégpedig, hogy hivatalból ő szervezte a magyar küldöttség moszkvai programját, de Bornemissza beszámolójából arra következtethetünk, hogy a megbeszélések során nem kerültek szóba személyi kérdések, s erre a szovjet iratokban sem találtunk utalást. Emellett egy magas rangú, vezető beosztású politikus kinevezése másik államba mindig szimbolikus, mivel azt az üzenetet hordozza magában, hogy a delegáló fél kiemelt jelentőséget tulajdonít a fogadó féllel fenntartott politikai vagy kereskedelmi kapcsolatainak. Magyar és szovjet vonatkozásban erről nem lehetett szó. *Boris Rozenblum*, a Külügyi Népbiztosság Gazdasági osztályának vezetője egyenesen úgy fogalmazott, hogy a delegáció útjának „semmilyen gyakorlati eredménye nem lett”, s később a két állam áruforgalma sem növekedett a kívánt mértékben.³⁶ Kresztyinszkij is pesszimizmusának adott hangot a szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatok perspektíváit illetően. Kifejtette, hogy a szovjet gazdaságpolitika éppen nagy átalakulásokon megy keresztül, s a Szovjetunió a kereskedelmi képviselők hálózatának teljes átszervezésére törekszik. Több külföldi kereskedelmi ügynökség éppen a bezárás előtt áll, tehát kevésbé valószínű újak megnyitása. Emiatt Magyarországot a berlini kereskedelmi képviselőlet illetékességi körzetébe fogják sorolni, s a magyar cégekkel folytatott tárgyalásokat közvetve, ezen a hivatalon keresztül kell majd lebonyolítani.³⁷

Ugyancsak sikertelenül jártak a budapesti követ próbálkozásai, hogy a TASZSZ a Magyarországról származó friss információk gyorsabb átadása és közzététele érdekében önálló tudósítói irodát nyisson Budapesten. A szovjet hírügynökség legközelebbi levelezője a szomszédos Ausztriában működött, s a magyarországi eseményekről szóló hírek, tudósítások közvetett módon, Bécsből érkeztek. Bekzadjan Kresztyinszkij közbenjárását kérte annak érdekében, hogy a TASZSZ igazgatója, *Jakov*

³⁵ MOL K-69. 756. cs. 1934-I/c. dosszié, 51–105. fol. Vö. *Pesti Tőzsde*, 1934. augusztus 23. 12.

³⁶ AVP RF f. 010. op. 13. p. 81. gy. 1. l. 99–100.

³⁷ Uo. l. 23.

Doleckij, nevezzen ki egy speciális megbízottat Budapestre a közvetlen információk beszerzésére és továbbítására. Lehetségesnek vélte azt is, hogy kettős megbízatással jelöljék ki a magyar fővárosba a bécsi iroda vezetőjét, *Ilja Mihajlovics Csernyjakot*, amihez maga Csernyjak is ragaszkodott.³⁸ Emellett 1935 márciusának elején *Kozma Miklós*, frissen kinevezett belügyminiszter, egyben a legfontosabb hírközlő szervek (Magyar Távirati Iroda, Magyar Rádió) elnöke előtt is felvetette, hogy a két ország hírügynökségének vezetősége kössön egy táviratcseré-egyezményt. Ezt Kozma mereven elutasította, arra hivatkozva, hogy Magyarországnak nincsenek hasonló egyezményei más államokkal sem.³⁹ Hamarosan arról is megbizonyosodhatott, hogy a szovjet vezetés sem áll mögötte ebben a szándékában. Nemhogy önálló tudósító kinevezését nem tartották célszerűnek, de hiábavalónak vélték a bécsi tudósító kettős megbízatását is. Kresztyinszkij indoklásában azt állt, hogy Csernyjak kettős megbízatása ürügyet fog szolgáltatni az MTI-nek arra, hogy a bolsevik rezsimmel szemben ellenséges érületű tudósítót küldjön Moszkvába.⁴⁰

A Magyarországról származó katonapolitikai információ megszerzésében nélkülözhetetlen önálló katonai attaséi poszt is betöltetlen maradt. A katonai attasék kölcsönös kinevezését egyébként szintén Budapest kezdeményezte. Kresztyinszkij úgy vélte, hogy hozzájárulhatnak a magyar katonai attasé kinevezéséhez, de nem sok haszonnal járna, ha Magyarországra önálló szovjet katonai attasét küldenének.⁴¹ *Kliment Vorosilov* hadügyi népbiztos egyetértett Kresztyinszkij álláspontjával, s nem emelt kifogást a magyar katonai attasé akkreditálásával szemben. Másrészt ő maga is úgy nyilatkozott, hogy nem érdemes Magyarországra önálló szovjet katonai képviselőt irányítani, célszerűbbnek tartotta inkább a már Bulgáriában tartózkodó attasé megbízását a magyarországi események figyelésével.⁴² Budapesti katonai diplomáciai körökben később egyébként is úgy vélték, hogy a magyar fél elégedett azzal, ha a Vörös Hadsereg vezérkari főnöksége nem él a kölcsönösség elvével, hanem megbízza a képviselettel az egyik szomszédos országban állomásozó szovjet katonai attasét. Az 1935. május 16-i csehszlovák–szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezmény ugyanis kisebbfajta pánikot keltett a magyar hadvezetésben, s Budapesten arról terjedtek el hírek, hogy az

³⁸ Uo. I. 3–12.

³⁹ Uo. I. 23–29.

⁴⁰ AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 38. I. 17.

⁴¹ Uo. gy. 37. I. 1. Lásd még: *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*. Szerk.: Peter PASTOR. Előszót írta: JUHÁSZ Gyula. Századvég Kiadó, Budapest, 1992. 13–14.

⁴² AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. g. 37. I. 2.

egyezmény katonai rendelkezése nyomán Csehszlovákiának a magyar határral szomszédos övezeteiben szovjet légi bázisokat telepítenek.⁴³

Mindezek alapján hamar világossá vált, hogy a budapesti szovjet misszió összetétele csonka, tevékenységi köre szűkített lesz. Ez a szovjet diplomaták számára minduntalan a követség csökkentett rangját, s az ott folyó munka – más kelet-európai képviseltekéhez viszonyítva is – csekély szerepét, valamint a Külügyi Népbiztosság részéről megnyilvánuló mellőzöttséget jelezte Bekzadjan Kresztyinszkijjel kapcsolatos várakozásai sem igazolódhattak, hiszen a kettejük közti kiváló személyes kapcsolat ellenére felettese rendre megvétózta kezdeményezéseit. A helyszínen tartózkodva nyilván másként szemlélte a helyzetet, mint a távoli Moszkvában dolgozók, és a politikai kapcsolatok elégtelensége ellenére lehetőséget látott arra, hogy némi hangsúlyeltolással ne maradjanak terméketlenek a két ország közti diplomáciai kapcsolatok. Úgy érezte, hogy a külügyi népbiztoshelyettes utasításainak az értelme abban áll, hogy – saját megfogalmazása szerint – „konzerválják magukat, vegetáljanak és maradjanak vesztég” Budapesten, ezért 1935. május 8-án egy személyes hangvételű levéllel fordult hozzá, melyben kétségbeesetten kifejtette, hogy ez még egy olyan „harmadrendű” követség számára is komor perspektíva, mint a budapesti. Tisztában volt a politikai kapcsolatok elégtelenségével, de miután Moszkvában még a kereskedelmi és a kulturális kapcsolatok fejlesztésére vonatkozó elképzeléseit sem támogatták, egyenesen úgy fogalmazott, hogy budapesti küldetésük teljesen kilátástalan. Hozzátette, hogy az információ továbbítására elegendő lenne egy technikai jellegű munkatársat állomásoztatni Magyarországon, s nem kellene egy drága követséget fenntartani.⁴⁴

A helyszínen dolgozók szemében a kilátástalanságot mutatták azok az adminisztratív rendelkezések is, amelyek a szakképzett technikai személyzet visszarendelését írták elő vagy visszautasították az előléptetési kérelmeket. Így például a követség számjelezőjét, *Lia Markovna Altmant*, moszkvai utasítás alapján rövid idő után át kellett volna irányítani egy másik állomáshelyre, „munkájának elégtelen terheltsége” miatt. A számjeltáviratok megfejtésére és sifírozására a konzuli teendőkkal is megbízott és alaposan túlterhelt Saprov másodtitkárt szemelték ki. Bekzadjan vitatta a döntés jogosságát, azzal érvelve, hogy csak 1935 júliusának első két hetében Altmannak 32 számjeltáviratot kellett elküldenie, s ezzel a nagy odafigyelést igénylő feladattal maguk nem tudná-

⁴³ AVP RF f. 077. op. 15. p. 106. gy. 1. l. 75.

⁴⁴ AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 39. l. 23.

nak megbirkózni. Kérte a külügyi vezetést, hogy halassza el a számjeles áthelyezését, legalább addig, amíg a követségi másodtitkár elsajátítja a számjelkulcs használatát.⁴⁵ Ugyancsak tanulságos volt Mirnij előléptési kérvénye követségi tanácsossá. Kresztyinszkij ezt arra hivatkozva utasította vissza, hogy Budapesten még azoknak az országoknak a képviselői sem neveztek ki tanácsosi rangban diplomatát, amelyek a Szovjetuniónál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak Magyarországgal fennálló kapcsolataiknak. Szerinte ezt a diplomáciai kölcsönösség elve sem engedte volna meg, hiszen Magyarország, amely tudvalevőleg kisállam, nem nevezett ki követségi tanácsost az egyik nagyhatalom fővárosában, Moszkvában működő követségére.⁴⁶

A Magyarországon szolgáló szovjet diplomaták bizonytalanságérzését csak fokozta, hogy a követség apparátusa nem rendelkezett saját, tehát a szovjet állam tulajdonában lévő követségi épülettel. A Külügyi Népbiztosság – anyagi nehézségekre hivatkozva – eleinte azt a megoldást választotta, hogy a budapesti követségi épület megvásárlását kössék össze a bukaresti szovjet misszió elhelyezésének kérdésével. A román főváros központjában lévő régi orosz cári nagykövetség épülete helyett a szovjet állam egy új objektum felépítését határozta el, s a régi épületnek, berendezésének, valamint a hozzá kapcsolódó telkeknek az eladásából együttesen kívánta fedezni az új bukaresti ház felépítését és egy budapesti villa megvásárlását. A drága bukaresti ingatlant és a hozzá tartozó ingóságokat azonban nem lehetett könnyen eladni, s a bukaresti szovjet követ a földterületek eladásából befolyó első összegeket soron kívül a bukaresti ház felépítésére fordította.⁴⁷ 1935 tavaszán eleinte csak ideiglenesen, a Bajza utca és az Aradi utca sarkán álló Léderer-palotát bérelték ki a követségi apparátus számára. Ebben az épületben helyezkedtek el a követség hivatalai, dolgozószobái, a konzulátus fogadóterme, sőt a követi rezidencia és a követségi alkalmazottak lakásai is. A bérleti rendszer, mint „ideiglenes megoldás”, a dokumentumok tanúsága szerint még 1941-ig, egészen a Szovjetunió megtámadásáig érvényben maradt. A házvásárláshoz szükséges teljes összeg hiánya miatt a követség rendre kénytelen volt különböző időtartamokra meghosszabbítani a bérleti szerződést, nem kis anyagi veszteséget okozva ezzel a szovjet államnak. A fennmaradt levéltári forrásokból arra következtethetünk, hogy nehézséget okozott az is, ahogy a Léderer-család kénye-kedve sze-

⁴⁵ Uo. I. 36–41.

⁴⁶ AVP RF f. 010. op. 11. p. 68. gy. 30. I. 22–23.

⁴⁷ AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 39. I. 15–18.

rint járt el ingatlanja ügyeiben, például önkényesen határozta meg az épületfelújítások idejét, ami zavarta a követségen folyó munkát.⁴⁸

Budapest a szűk karrierlehetőségek mellett kényelmetlen posztnak is számított. Az eleve kis létszámú szovjet kolónia tagjainak a magyar hatóságok és a szovjetellenes érzelmekkel túlfűtött lakosság részéről állandó zaklatásoktól kellett tartania. A budapesti konzulátus 1935. évi tevékenységéről szóló összefoglaló megállapította, hogy a személyzet hivatalosan ott tartózkodó képviselőin kívül mindössze öt szovjet állampolgárt regisztráltak, s a Szovjetunióból turisztikai céllal egyáltalán nem utaznak Magyarországra. Az Ausztriából Magyarországon keresztül utazó szovjet állampolgárok számára csak azzal a kikötéssel adták ki az átutazóvízumot, ha az illető magyar területen nem száll le a vonatról. A Magyarországra mint célországba érkező szovjet honosoknak a határ átlépése után 24 órán belül jelentkezniük kellett a legközelebbi rendőrőrsön, kötelező regisztráció végett. Ez a szolgálati útlevéllel érkező követségi alkalmazottakra is érvényes volt. Az ilyen esetek mindegyikében a forgatókönyv szinte azonos volt: miután a követség alkalmazottai megkapták obligát pecsétjükét a rendőrségen, a követség hivatalos jegyzékben tiltakozott, mire a magyar Külügyminisztérium bocsánatot kért. A gyakori szovjet tiltakozások nyomán a magyar hatóságok ígéretet tettek arra, hogy megszüntetik ezt a nyíltan diszkriminatív gyakorlatot. Ez azonban nem történt meg, csak az intézkedés jellegén változtattak úgy, hogy a szovjet állampolgároknak már a moszkvai magyar követségen, vízumuk kiadásakor beütötték a regisztrációs kötelezettségre felhívó pecsétet, illetőleg kiosztottak egy címlistát a regisztrációs helyekről.⁴⁹

A magyar hatóságok más jellegű – s nem a kölcsönösség elvén nyugvó – intézkedéseket is foganatosítottak, nyilván a kommunista propaganda kivédése érdekében. Gyakran előfordult például, hogy a magyar vámszervek indok nélkül vizsgálták át a szovjet követség címére érkező csomagokat, áruszállítmányokat, ami azért volt kirívó, mert más államok külképviseleteivel szemben nem alkalmaztak hasonló eljárást. Mirnij moszkvai utasításra szóva tette ezeket az atrocitásokat *Förstner Pálnak*, a Külügyminisztérium Protokoll osztálya vezetőjének. A magyar diplomata elmondta, hogy a kölcsönösség elve alapján kivételeznek a Szovjetunióval, mivel tudomásuk szerint a szovjet hatóságok is minden egyes alkalommal átvizsgálják a Jungerth részére érkező szállítmányo-

⁴⁸ RGASZPI f. 17. op. 36. gy. 469. l. 41–53.

⁴⁹ AVP RF f. 010. op. 11. p. 68. gy. 30. l. 31–41.

kat, így a magyar vámhatóságnak a törvények szellemében válaszlépéseket kellett foganatosítania. A szovjet diplomata arra hivatkozott, hogy ez a Szovjetunióban nem számít diszkriminációnak, hiszen minden egyes misszió számára érkező csomagot átvizsgálják, illetve a magyar vámügyi jogszabályok csak a követségek részére érkező küldemények illetve alóli felszabadítása tekintetében írnak elő kölcsönösséget.⁵⁰

A Budapesti Rendőr Főkapitányság Politikai nyomozó osztálya emellett állandó megfigyelés alatt tartotta a követség épületét. A szemközti házba magukat befészkelő nyomozók az alkalmazottak minden egyes rezdülését szinte percről percre pontosan feljegyezték. Akkurátus nyilvántartást vezettek a követségre gyakran bejáró és azzal szoros kapcsolatokat kiépítő magyar üzletemberekről vagy neves társadalmi személyekről, politikusokról. Néhány utcasarokkal arrébb igazoltatták a konzulátusról kijövő magyar állampolgárságú „gyanús egyéneket”, akik többnyire egyszerű emberek voltak, s személyes ügyeiket (munkavállalás, vízumkérelmek, rokonlátogatás stb.) intézték a konzulátuson. A követség magas beosztású diplomatáit, így a követet, a feleségét és a követségi titkárokat szinte mindenhová „elkísérte” egy nyomozó. Igyekeztek a követségi épületbe is „őrszemeket” juttatni, akik kifigyelve a misszió belső életét megbízható információkat adhattak az ottani hangulatról, az alkalmazottak közti viszonyokról, az irattár vagy éppen a számjelíró használatáról. Nem sokkal a misszió megtelepedése után a csehszlovák követség tanácsosa, *František Černý* elmondta Bekzadjannak, hogy még a „legártatlanabb” hivatali papírokat sem meri a dolgozószobájában, a saját íróasztalán hagyni, inkább hazaviszi magával, mert ellenkező esetben könnyen eltűnhetnek onnan.⁵¹ Úgy tűnik, hogy Bekzadjan nem vette komolyan a figyelmeztetést. A magyar rendőri jelentések közt több olyanra is bukkantunk, amelyekben követségi dokumentumok sikeres kijuttatásáról van szó, az egyikben nyíltan közölték, hogy az egyik cirill betűs iratot a követ íróasztaláról szerezték be. A fennmaradt források alapján nyilvánvaló, hogy a rendőrség „belső emberét” a magyar honosságú technikai személyzet (takarítók) között rejtette el. A követségi épület és az alkalmazottak megfigyeléséről természetesen az épületen belül is tudtak. A követség megtelepedése után egy ideig az Imperial Autókereskedelmi Rt. nevű budapesti cég által üzemeltetett bérgarázsban tárolta a szolgálati gépkocsikat. Ekkor kerültek kapcsolatba a cég társtulajdonosával, az időközben magyar honosságot szerzett lengyel származású,

⁵⁰ AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 38. l. 8–9.

⁵¹ Uo. gy. 33. l. 37.

Danyiel Mickevics egykori orosz állampolgárral, akit a magyar politikai rendőrség feltételezése szerint a „követség bizalmi szolgálatokra is fel szokott használni, ő figyel a követség magyar személyzetét szabadnapjuk alkalmával, kivel érintkeznek, erről jelentést tesz”.⁵²

A hatósági diszkrimináció mellett ebben az időszakban gyakran előfordultak a követségen dolgozók kedélyeit felborzó szovjetellenes megmozdulások. Több alkalommal, amikor a magyar érdekekkel ellentétes, vagy annak látszó politikai esemény játszódott le a nemzetközi porondon, amelyben a Szovjetunió érintett volt, tüntetések zajlottak a követség előtt. Így volt ez például a spanyol polgárháború kirobbanásakor, vagy hazai kommunistagyanús összeesküvések leleplezésekor. Túlzás lenne azt állítani, hogy ez félelmet váltott ki a követségi alkalmazottak körében, hiszen az 1920-as, 1930-as években a nyugati államokban ezeknél sokkal súlyosabb incidensek is előfordultak, mégis komoly feszültségérzést szült az ott dolgozók körében.⁵³ Mindenesetre nem volt véletlen, hogy az épületvásárlás kapcsán Bekzadjan mérvadó szempontként tartotta szem előtt, hogy a majdani épület szeparáltabb, nehezebben megközelíthető helyen legyen.⁵⁴ Ezt az is indokolta tette volna, hogy – a magyar rendőrségi beszámolók alapján – a hasonló tömegrendezvények idején a nagy létszámú rendőri erőket nem is a követség biztosítására vezényelték ki, hanem a kommunista szervezetek esetleges ellentüntetésének megakadályozására.⁵⁵

A budapesti szovjet konzulátus, amelynek irányítására Saprov kapott felhatalmazást, már megnyitásának első napjától, 1935. március 11-étől kezdve az egyik leglátogatottabb fővárosi misszióvá vált. A konzulátus éves beszámolója szerint működésének első tíz hónapjában körülbelül 6 ezren fordultak meg ott. Ez az első hónapokban átlagosan 50–60 embert jelentett naponta, majd a hullám lecsengésével, az időszak vége felé körülbelül 40–45 személyt. Ezek döntő hányada időközben magyar honosságot nyert orosz származású hadifogoly, illetve a hadifogolycsere-egyezmények révén hazakerült magyar állampolgár volt, akiknek orosz származású házastársa révén rokonaik voltak szovjet földön. Szintén nagy létszámú csoportot képeztek az 1905–1906. évi pogromok után az Osztrák–Magyar Monarchiába menekült egykori orosz állampolgárok,

⁵² MOL K-64. 67. cs. 1936/24. t. 17–18. fol.

⁵³ Erre lásd V. A. SISKIN: *Sztanovlenijje vnyesnyej polityiki poszlerevoljucionnoj Rosszii (1917–1930 godi) i kapitalisztjicseszki mir*. Szankt-Petyerburg, 2002. 277–278., 295–297., 283–284.

⁵⁴ MOL K-64. 67. cs. 1936/24. t. 24–25. fol.

⁵⁵ Uo. 20. fol.

illetve a Magyarországon letelepedett, hazatérni kívánó fehér emigránsok. Ugyancsak feltűnő volt azoknak a magyar munkásoknak a száma, akik a jobb megélhetés reményében munkavállalás céljából szerettek volna a Szovjetunióba utazni. A szovjet dokumentumokból az is kiderül, hogy a pozitív látogatottsági mutatóhoz a magyar szervek is hozzájárultak, akik kötelező regisztráció végett karhatalmi segítséggel küldték a szovjet követségre az egykori orosz állampolgárságú tömegeket.⁵⁶ A magyar fővárosban a konzuli teendők így viszonylag nagy terheléssel jártak.

Általában véve meg is állapíthatjuk, hogy a Külügyi Népbiztonságon belül Budapest nem lehetett túlságosan népszerű poszt, hiszen aránylag sok munkával, sok feszültséggel járó, de csekély előmeneteli lehetőséget biztosító állomáshelynek számított. Részben erre vezethető vissza Saprov áthelyezési kérelme is. A Szervezési Iroda jegyzőkönyvei szerint Saprovot 1934. október 10-én eredetileg a prágai követség másodtitkárává nevezték ki. Alig két héttel később a grémium hatályon kívül helyezte ezt a határozatot, s kimondta, hogy a magyar fővárosba delegálják.⁵⁷ Valamikor 1935 őszén ismét megüresedett ez a prágai státus, s Saprov, áthelyezési lehetőségét megneszelve, levelekkel kezdte ostromolni moszkvai feletteseit, hogy engedélyezzék számára a kényelmetlen Budapest elhagyását. Noha fiatal beosztottját maga Kresztyinszkij dorongolta le agilitása miatt,⁵⁸ az áthelyezési kérelmet 1936 elején jóváhagyta a Szervezési Iroda.⁵⁹ Az eset nemcsak az egyéni karrierlehetőségek tanulmányozása szempontjából lehet tanulságos, hanem azért is, mert ebből világosan látszik, hogy a csehszlovák–szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezmény óta, amely egészen Csehszlovákia feldarabolásáig szoros szövetségi együttműködést eredményezett a két állam között, Prága sokkal nyugalmasabb és több karrierlehetőséget biztosító, nagyobb diplomáciai produktivitást feltételező állomáshelynek számított.

A követségi funkciók maradéktalan teljesítése szempontjából biztatónak tűnhetett a diplomaták számára, hogy egyes információk szerint a szovjet katonai vezetés döntött a katonai attasé kinevezéséről, igaz, végül

⁵⁶ AVP RF f. 010. op. 11. p. 68. gy. 30. l. 31–41.

⁵⁷ RGASZPI f. 17. op. 114. gy. 571. l. 74.; Kresztyinszkij egy későbbi magánleveléből derül csak ki, hogy a csehszlovák–szovjet diplomáciai kapcsolatok rendezése (1934. június 8.) után a Külügyi Népbiztonság a fiatal és tehetséges diplomatát eredetileg Prágába szerette volna küldeni, de az ottani szabad státust végül mégis egy idősebb és tapasztaltabb diplomatával töltették be.

⁵⁸ AVP RF f. 010. op. 11. p. 68. gy. 30. l. 13–17.

⁵⁹ RGASZPI f. 17. op. 36. gy. 467. l. 15. Saprov a világháború után a szovjet tudományos-ismeretterjesztő filmstúdió, a „Mosznaucsfilm” szerkesztője lett. 1949-ben, Sztálin „zsidóellenes kampányában” letartóztatták. G. V. KOSZTIRCSENKO: *Tajnája Polityika Sztalina. Vlaszty i antiszemityizm*. Moszkva, 2003. 554.

nem a szófia, hanem a berlini katonai megbízottat szerette volna a magyar fővárosba küldeni. Magyar források szerint erre a jelölésre is csak jóval később, 1937 januárjában került sor. *Alekszandr Grigorjevics Orlov* hadseregtábornokot – berlini tisztségének meghagyása mellett – kettős megbízatással akkreditálták volna Budapestre. Az 1898-ban született katonatiszt az első világháborúban a román fronton szolgált, ahol marandó sebesülést szerzett. 1927-től 1933-ig a Szovjetunió Forradalmi Katonatanácsának előjáró tisztségviselője volt, így például 1928 és 1930 között a jogi osztály vezetője. 1933 decemberétől 1934 decemberéig a párizsi szovjet katonai attasé segédje, ezt követően egészen 1937 őszéig berlini katonai attasé.⁶⁰ Orlov esetleges budapesti missziójának háttéréről, motivációiról és végrehajtásáról egyelőre semmit nem tudunk, mivel az Orosz Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archívumában, ahol valószínűleg az erre vonatkozó forrásanyag lappang, nehéz az iratokhoz való hozzáférés. A kinevezésre vonatkozó előrejelzések mindössze néhány magyar dokumentumban bukkannak elő, így a moszkvai magyar követség egy-egy táviratában, illetve a Honvédelmi Minisztérium feljegyzéseiben, amelyekben döntően a leendő katonai küldött személyi és szakmai jellemzését adták meg.⁶¹ A megbízatása nem is tarthatott sokáig, hiszen 1937 szeptemberében hazarendelték a német fővárosból.⁶²

A budapesti szovjet kolónia apropóján érdemes felhívni a figyelmet egy általános érvényű, minden egyes külképviseletre jellemző problémára. Az idegen környezetben dolgozó, nem a helyi viszonyok közt nevelkedett, s e miatt sebezhetőbb kis létszámú közösségeknél eleve jelentkezett egy erőteljes kohézió, összetartozási tudat és összetartási igény. Ráadásul a moszkvai állami és pártszervek igyekeztek fokozottabban összefogni és ideológiailag továbbképezni a külföldön szolgálatot teljesítő szovjet tisztviselőket és fizikai dolgozókat. Erre elsősorban azért volt szükség, hogy körükben elejét vegyék az idegen politikai hatások túlzott érvényesülésének és elterjedésének, hiszen nem egy esetben fordult elő, hogy szovjet diplomaták megszöktek állomáshelyükről vagy politikai menedékjogot kértek tartózkodási helyük illetékes állami hatóságaitól. Ezt a külügyi alkalmazottak ambivalens helyzetként élhették meg, mivel az azonos kulturális gyökerek, anyanyelv és szokásrendszer okán,

⁶⁰ Életrajzát részletesen lásd Vlagyimir LOTA: *Szokretnij front Generalnovo staba. Knyiga o voennoj razvedke 1940–1942*. Moszkva, 2005. 133–134.

⁶¹ MOL K-74. 6. cs. 1937/I. t. (Moszkva – bejövő számjel); Hadtörténeti Levéltár HM Elnöki B. oszt., 2661. cs. 6572/1927. sz.

⁶² Moszkvában magas beosztásba került, először a Vörös Hadsereg Felderítési osztályának helyettes vezetője, majd 1938-tól 1939 áprilisáig vezetője lett. Vlagyimir LOTA: i. m. 133–134.

illetve munkájuk bizalmas jellege miatt is igyekeztek összetartani, ám közben szorosabb együttélésük óhatatlanul súrlódásokat okozott, s a felszínre hozta a személyiségből, az egyéni temperamentumból fakadó ellentéteket, amelyek számtalan esetben kicsinyes vitákig fajultak.

A követséget megfigyelő magyar politikai rendőrség beszámolóiból tudjuk, hogy Bekzadjan és Mírnij között is rendkívüli módon elmergesedett a viszony. A rendőrségi beszámolók a követ és az első titkár közötti éles szóváltásokról is tudósítanak. A nyomozók szerint azért, mert az első titkár a követet bíráló titkos jelentéseket küldött Moszkvába, aki állítólag rájött erre.⁶³ Sajnos nem derül ki, hogy Mírnij milyen módon jelentett Bekzadjanról. Nyilvánvalónak tarthatjuk, hogy a GPU számára készített jelentéseiben részletesen feltárta a követségen belül uralkodó állapotokat, de az sem kizárt, hogy emellett a moszkvai külügyi vezetésnek is küldött bizalmas hangvételű leveleket, amelyekben szintén kikelt közvetlen felettese ellen.

Nem tudjuk pontosan, hogy Mírnij – talán elfogult – jelentéseivel mennyiben járult hozzá Bekzadjan sorának további alakulásához. Mindenesetre tény, hogy a követet 1937. november 15-én Moszkvába rendelték (formálisan szabadságra utazott haza), és soha többé nem térhetett vissza Budapestre.⁶⁴ 1937–1938 folyamán a Külügyi Népbiztosságot is elérték az ekkoriban az egész Szovjetunió, s különösen a párt- és államapparátuson, illetve a hadseregen végigsöprő tömeges megtorlások. A témával foglalkozó legújabb orosz szakirodalom a repressziót Sztálin Litvinov elleni akciójaként értelmezi. A lehetséges kiváltó okok között a Külügyi Népbiztosság kellenél nagyobb önállóságát, a külügyi népbiztos független személyiségét és nemzetközi tekintélyét szokták megemlíteni. Szerepet játszhatott az is, hogy a „kollektív biztonság” eszméjének szószólójaként ismert Litvinov elszigetelése nagyobb manőverezési lehetőséget és erősebb politikai kontrollt biztosított Sztálin számára a külügyi apparátus felett. Mindez magában rejtette a külpolitikai orientációváltás lehetőségét, különösen a Németországhoz fűződő kapcsolatok újravarrását.⁶⁵

A tisztogatások áldozataként esett négy egykori és még hivatalban lévő külügyi népbiztos-helyettes – köztük Kresztyinszkij –, a Külügyi Népbiztosság majdnem összes szervezeti egységének (osztályának) vezetője – köztük Stern –, több kiváló és tapasztalt diplomata, köztük Davtjan és Bekzadjan, de minden bizonnyal ekkor vesztette életét Petrovszkij is.

⁶³ MOL K-64. 67. cs. 1936/24. t. 1–3. fol.

⁶⁴ RGASZPI f. 17. op. 36. gy. 468. l. 24.

⁶⁵ KOLONTÁRI Attila: *Magyar követség Moszkvában, szovjet követség Budapesten*. I. m. 70–71.

A diplomáciai kar óriási vérvesztéseket szenvedett, hiszen teljes állományából több mint 140 embert végeztek ki, beleértve a központi apparátus és a külképviseletek dolgozóit is. Számos vezető diplomata, így *Fjodor Raszkolnyikov* szófiai követ vagy *F. H. Butyenko* bukaresti ideiglenes ügyvivő inkább az emigrációt választotta, hogy elkerülje a személyével szembeni repressziókat.⁶⁶ Jellemző erre a zavaros időszakra, hogy a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati osztálya élén, amely a magyar külpolitika elemzésével is foglalkozott, 1937 júniusa és 1938 januárja között négy ízben is váltás történt.⁶⁷ A magyar belügyi nyomozók már az egyik 1936-ban kelt feljegyzésükben arról tesznek említést, hogy Bekzadjan is retorzióktól tartott, és félt visszautazni Moszkvába, sőt még azt is fontolóra vette, hogy Ausztriában politikai menedékjogot kérjen magának és családjának.⁶⁸

Bekzadjan eredetileg a Kresztyinszkijel, *Lev Karahan* és *Grigorij Szokolnyikov* egykori külügyi népbiztoshelyettesekkel ápolt kiváló személyes kapcsolatai miatt keveredett „gyanúba”. A hazarendelésére és letartóztatásra vonatkozó közvetlen ürügyet azonban *Ivan Dmitrijevic Ovszjannyikov*nak, a budapesti követség sofőrjének terhelő vallomása szolgáltatta. Ovszjannyikov 1935. februári budapesti szolgálatának megkezdése előtt éppen Kresztyinszkij és Szokolnyikov hivatali sofőrje volt, ezért a Külügyi Népbiztosság szolgálati személygépkocsi telephelyére is begyűrűző „trockista összeesküvés” kapcsán a belügyi hatóságok látókörébe került. A már letartóztatott sofőr valamikor 1937 októberében tett vallomást Bekzadjan ellen. Az erről készített jegyzőkönyv akár általános konzekvenciákkal is szolgálhat a sztálini terror eskalációjára és a letartóztatások mechanizmusára nézve. Ebből ugyanis kiviláglik, hogy a gyanúba kevert személy munkájának és magánéletének minden egyes apróbb mozzanata, még ha nem is állt szoros összefüggésben az ellene megfigalmazott „vádakkal”, újabb és újabb terhelő bizonyítékokat generált. Bekzadjannal az „alapvető probléma” az volt, hogy Karahanról mint a legjobb barátjáról nyilatkozott, Kresztyinszkij okos, értelmes és tehetséges embernek tartotta, s emellett egyszer kijelentette, hogy Szokolnyikot háttérbe akarják szorítani. A sofőr elbeszéléséből továbbá az olvasható ki, mintha Bekzadjan budapesti követi tevékenysége tele lett volna rejtélyes és homályos momentumokkal. Például ismeretlen személyekkel találkozott a Budai Várban vagy budapesti éttermekben, egy ismeretlen nővel volt viszonya, Törökországból származó rokonait fogadta Buda-

⁶⁶ OIMDR T. 2. 198–201.

⁶⁷ Peter PASTOR: i. m. 102, 109, 136–137.

⁶⁸ MOL K-64. 67. cs. 1936/24. t. 21–23. fol.

pesten, s egyszer egy kereskedő számára elintézte, hogy vámmentesen hozhassa be Magyarországra a szőnyegeit. Gyanúra adott okot az is, hogy egyszer elutazott Csobajai Gyula Békés megyei birtokaira, ahol egy vadászatot követően állítólag együtt mulatozott a magyar földbirtokossal. Ráadásul egyszer a feleségével folytatott beszélgetés során – aminek Ovszjanyikov a fültanúja volt – kijelentette, hogy a munkások nem képesek a szellemi munkára, így arra sem, hogy egy egész országot igazgassanak. Norvégiáról azt mondta, hogy ott a munkások sokkal jobb körülmények között élnek, mint a Szovjetunióban, Németországot technikailag jól felszerelt államnak, a németeket pedig jól szervezett és igyekvő népek állította be. Tanulmányunk tárgyán kívül esik, hogy megvizsgáljuk egy ilyen jellegű terhelő vallomás pszichológiai mozzanatait és a benne szereplő adatok hitelességét. A követ „bűnlajstroma” alapján mindenesetre nyilvánvaló, hogy nemcsak a „jobboldali trockista összeesküvéssel” vádolt feletteseivel való jó viszonya lehetett terhelő rá nézve: az információk alapján egy megfontolatlan és megbízhatatlan, a felső pártvezetéssel szemben ellenszenvet tápláló, a proletárhatalmat nem hibátlan társadalmi rendszernek tartó, sőt, feslett életű diplomata képe rajzolódott ki. Sztálin lakonikusan csak a következőket írta saját kezűleg az Ovszjanyikov vallomása alapján legépelte, s hozzá eljuttatott jegyzőkönyvre: „Óvatosan a Szovjetunióba hívni és letartóztatni.”⁶⁹ Maga Sztálin és *Vjacseszlav Molotov*, a Népbiztosok Tanácsának elnöke írta alá 1938. július 26-án azt a *Nyikolaj Jezsov* belügyi népbiztos által összeállított listát, amely rendkívüli hadbíróági eljárást javasolt a rajta szereplő 138 személy ellen. Ezen Bekzadjan neve is fel volt tüntetve.⁷⁰

A Külügyi Népbiztosságot is érintő megtorlások egészen odáig fajultak, hogy a külszolgálati posztok nagy része megüresedett. 1939. január 3-án a szovjet vezetésen belül egyre inkább elszigetelődő Litvinov, akit megfosztottak az általa jól ismert, vele régóta kiváló munkakapcsolatban lévő, nagy tapasztalatokkal rendelkező beosztottjaitól, arról értesítette Sztálint, hogy a Szovjetunió diplomáciai hálózatán belül kilenc követi poszt betöltetlen. Ezeket a helyeket, így Budapesten is, ideiglenes ügyvivő végezte el a legszükségesebb teendőket. A központi apparátus nyolc osztályvezetői posztja közül mindössze egy volt betöltve, a többi élén ideiglenes megbízottak álltak. A megüresedett követi posztok szá-

⁶⁹ Ovszjanyikov vallomását lásd *Lubjanka. Sztálin i Glavnoje upravlenyje goszbepasznosztyi NKVD 1937–1938*. Szosztavityeli: V. Ny. HAUSZTOV–V. P. NAUMOV–Ny. Sz. PLOTNYIKOVA. Moszkva, 2004. 396–398.

⁷⁰ Uo. 540–544.

ma még 1939 őszének elején is kétségbeejtőnek tűnt egy világpolitikai ambíciójú nagyhatalom számára, hiszen csak a londoni, a párizsi és a stockholmi, illetve később a washingtoni missziók élén álltak megfelelő rangú diplomaták. A külügyi állomány feltöltése csak lassan haladt előre. A különféle kormányzati szervektől jobbra olyan fiatal személyeket toboroztak, akik maguk is kezdőknek számítottak az államigazgatáson belül, s nem rendelkeztek a diplomáciai munkához elengedhetetlen tapasztalatokkal, történeti és jogi ismeretekkel, nyelvtudással, ami miatt Litvinov számos alkalommal panaszt tett az illetékes pártszerveknél. Az új apparátus tagjainak kiválogatását és összetételét jelentős mértékben meghatározta Molotov akarata, aki a személye iránt lojális és lekötelezett tisztviselői kart alakíthatott ki a külügyi testületekben.⁷¹

Minden bizonnyal ezzel az „új hullámmal” került a Külügyi Népbiztosság állományába *Viktor A. Plotnyikov*, akit a végleges követ kiválasztásáig sürgős jelleggel delegáltak Budapestre ideiglenes ügyvivőnek. „Ideiglenes ügyvivői” ténykedése azonban a diplomáciában teljesen szokatlan módon, több mint egy évig tartott. Valamikor 1937–1938 fordulóján vagy 1938 legelején kerülhetett a magyar fővárosba, s azt csak 1939 februárjának elején hagyta el a követség teljes személyzetével együtt, amikor a szovjet politikai vezetés „felfüggesztette közvetlen diplomáciai viszonyát” Magyarországgal. Személyéről és addigi pályafutásáról semmit nem tudunk, de egy 1938 szeptemberében elküldött levelében maga is beismerte, hogy missziójának sürgős jellege miatt nem tudott kellőképpen felkészülni a magyar vonatkozású ügyekből. Elpanaszolta, hogy a Külügyi Népbiztosság egyes osztályain senki sem tudott semmit Magyarországról, és a két ország viszonyának problémáival való megismerkedése csupán a korábbi diplomáciai levelezés átolvasására szorítkozott. Véleménye szerint ilyen körülmények között fokozott és közvetlen szakmai bevezetésre lett volna szüksége. Külön kérte Litvinovot arra, hogy küldjék meg számára azokat a jegyzékeket, amelyeket a moszkvai magyar követséggel váltottak. Különösen bosszantotta az, hogy a Magyarországgal kapcsolatos jelentéseire semmilyen visszajelzést vagy kritikát nem kapott, holott maga is kíváncsi lett volna munkájának minőségére. Kijelentette, hogy tekintettel a magyar külpolitikában és belpolitikában zajló változásokra, Moszkvának nagyobb figyelmet kellene fordítania Magyarországra.⁷²

⁷¹ OIMIDR. T. 2. 200–201.

⁷² RGASZPI f. 17. op. 36. gy. 468. l. 8. Az irat teljes terjedelemben megjelent: SERES Attila: Szovjet kolónia egy „fasiszta” országban. Pártmunka, karrier és hétköznapok a budapesti szovjet követségen 1934–1941. *Fons*, 2003/3. 398–399.

1939-ben azonban nemhogy a két állam kapcsolatainak javulása, hanem drasztikus visszaesése következett be. A szovjet államvezetés ugyanis 1939. február 2-án arról határozott, hogy „felfüggeszti Magyarországgal a közvetlen diplomáciai kapcsolatait” az Antikomintern paktumhoz történő csatlakozása miatt. Litvinov hangsúlyozta, hogy nincs szó a közvetlen diplomáciai kapcsolatok megszakításáról, csak azok „áthelyezéséről” egy harmadik állam fővárosába. Litvinov egy Plotnyikovnak szóló táviratában kifejtette, hogy a két állam további kapcsolattartását valamely harmadik országon keresztül fogják megvalósítani, s érintkezési pontként javasolta Londont, Párizst vagy Ankarát. Indoklása szerint akkoriban csak ezeken az állomáshelyeken tartózkodtak állandó jelleggel kinevezett szovjet követek. A konfliktus azonban *de facto* a közvetlen diplomáciai viszony megszakadását eredményezte, hiszen a felek nem kezdtek azonnal tárgyalásokat a szovjet külügyi népbiztos által ajánlott variáns megvalósításáról. A két állam közötti politikai viszony rendezésére csak 1939 augusztusában került sor, már a küszöbönálló német–szovjet közeledés és az augusztus 23-i német–szovjet meg nem támadási egyezmény árnyékában, egy egészen újszerű nemzetközi konstellációban.⁷³

A budapesti szovjet külképviseletek személyi állománya 1939–1940-ben

A magyar–szovjet kétoldalú diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok minőségi kiteljesedését az 1939-es és az 1940-es év hozta el. Ennek elsődleges kiindulási pontja az a kényes geopolitikai környezet, amelybe 1939–1940 folyamán Magyarország került. Lengyelország német megtámadása után a Szovjetunió is érvényesítette az 1939. augusztus 23-i német–szovjet meg nem támadási egyezmény titkos záradékában rögzített igényét Nyugat-Beloruszsiára és Nyugat-Ukrajnára. A szeptember 17-étől lengyel területre behatoló szovjet csapatok kevesebb mint tíz nap alatt megközelítették a magyar határt, s 28-án felvették a hivatalos érint-

⁷³ A konfliktus magyar iratai megjelentek: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája 1938–1939*. III. k. Szerk.: ÁDÁM Magda. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 315–136., 325., 339., 377–379., 421., 424–425., 432–433., 479–484., 486–487., 500., 507–508.; *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában*. IV. k. Szerk.: JUHÁSZ Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 360–361., 373., 407., 539–540.; Peter PASTOR: i. m. 177–218. Az orosz iratokat lásd SERES Attila: *Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939)*. Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények. Főszerk.: UJVÁRY Gábor. Budapest, 2005. 207–249.

kezést a magyar határőrizeti szervekkel.⁷⁴ Az 1938–1939 folyamán jelentős revíziós sikereket elkönyvelő magyar állam ezzel Németország mellett az európai kontinens keleti régióinak sorsát legnagyobb mértékben meghatározó másik nagyhatalommal is közvetlenül szomszédos lett, hiszen a hatalmi pozícióit dinamikusan erősítő Szovjetunió 1940 során újabb területgyarapításokkal egykori finn, balti és román területekre terjesztette ki fennhatóságát.⁷⁵ Ez az állapot kissé emlékeztetett a világháború előtti Lengyelország két oldalról való beszorítottságára, amelyet az ország diplomáciai vezetése az 1930-as években egyfajta lavírozó magatartással próbált ellensúlyozni az akkor talpra álló, s fokozatosan izmosodó két szomszédja közt.

Mindezek ismeretében világossá vált, hogy a magyarországi politikai rezsimnek le kell gyűrnie ideológiai fenntartásait, s ki kell alakítania az együttélés módozatait a földrésznyi állammal. A szovjet diplomáciai iratok alapján elmondható, hogy a magyar a politikai elit józanul tekintett a megváltozott helyzetre, s a megfelelő súllyal kezelte Moszkva növekvő kelet-európai szerepvállalását és ambícióit, illetve a szomszédságból fakadó következményeket. A magyar politikai vezetés mindent megtett azért, hogy kiegyensúlyozott viszonyt építsen ki a Szovjetunióval és egy konfrontáció elkerülése érdekében szorosabbra fogja a két ország kétoldalú diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatait. A szovjet külpolitika 1939. augusztusi irányváltása után Magyarország is felértékelődött a Szovjetunió külpolitikájában, elsősorban a Romániával szembeni közös érdekek miatt. Valószínű, hogy a Magyarországgal kialakult feszült viszony mérsékléséhez bizonyos tekintetben a Külügyi Népbiztosság apparátusát legyengítő repressziók és az ezzel kialakuló személyi vákuum is hozzájárulhatott. Mint említettük, a tisztogatásokat az apparátus fokozatos, de látványos felfrissítése és fiatalítása követte. Ilyen tömegű új munkaerő megjelenése és ennyire siettetett elhelyezése óhatatlanul is pozícióharcokhoz vezetett.

Az új magyar referens *Grigorij Szeliversztvovics Barulin* lett, aki 1936–1938 között a Szovjetunió königsbergi főkonzulátusának munkatársa volt. 1939-ben került a Külügyi Népbiztosság központi apparátusába, ahol 1941-ig dolgozott magyar referensként.⁷⁶ Nyilván maga

⁷⁴ *Magyar Nemzet*, 1939. szeptember 28. 1.

⁷⁵ Gabriel GOROGYECKIJ: *Rokovoj szamoobman. Sztalin i napagenyije Germanyii na Szovjetszkij Szozuz*. Moszkva, 2001. 20–22.

⁷⁶ Barulin 1942–1945 között a Szovjetunió különféle iráni diplomáciai külképviseletein szolgált. 1945–1947 között a budapesti nagykövetség tanácsosaként dolgozott. Életrajzát lásd *SZSZSZR i germanskij vo prosz 1941–1949. Dokumenti iz Arhiva vnyesnyej polityiki Rosszijszkoi Federacii. T. I. 22 ijunyja 1941 g.–8 maja 1945 g.* Szoszt.: G. P. KINYIN–J. LAUFER. Moszkva, 1996. 711.

is felismerte a viszonylag gyorsan kínálkozó karrierlehetőséget, rendkívüli ambíciókkal látott munkához, s szükségesnek vélte, hogy minél látványosabban elhatárolódjon a Külügyi Népbiztosság korábbi vezetésétől, így Kresztyinszkijtől is. Miután áttanulmányozta a Magyarországra vonatkozó dokumentációt a népbiztosság irattárában, 1939. május 16-án egy részletes feljegyzést készített Molotov számára. Ebben arra a következtetésre jutott, hogy a Külügyi Népbiztosság korábbi vezetése a Magyarországgal kapcsolatos ügyeket nem kellő körültekintéssel intézte, ezért fordulhatott elő, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele, tehát 1934 óta, több ponton sérültek a Szovjetunió érdekei, s a magyarok jobban kihasználták a két ország rendezett viszonyában rejlő lehetőségeket. Úgy vélte, hogy a külügyi vezetés egyrészt több felesleges engedményt is tett a magyaroknak, másrészt elszalasztotta a diplomáciai missziók megerősítése, a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztése terén kínálkozó kedvező alkalmakat. A felelősséget elsősorban Kresztyinszkijre hárította, aki szerinte sorozatosan blokkolta a budapesti követség erőfeszítéseit a holtponton lévő kapcsolatok kimozdítására. Javasolta, hogy a népbiztosság vezetése revidálja passzív viszonyulását Magyarországhoz.⁷⁷ Barulin feljegyzését azért tartjuk figyelemre méltónak, mert azt igazolja, hogy a Külügyi Népbiztosság élén történt váltás, és a teljes állományának lecserélődése, magában hordozta a Magyarország viszonylatában fennálló fordulat lehetőségét is.

Az új budapesti követ, *Nyikolaj Ivanovics Saronov* kinevezését 1939. október 19-én hagyta jóvá a Politikai Iroda.⁷⁸ A megbízólevelét december 7-én adta át az államfőnek.⁷⁹ Az 1901-ben született diplomata 1937-ben, tehát viszonylag fiatalon került a Külkereskedelmi Népbiztosságtól a Külügyi Népbiztosság központi apparátusába. Még ugyanebben az évben kinevezték a Szovjetunió athéni követévé. Két évet töltött a görög fővárosban, majd 1939 tavaszán áthelyezték a varsói szovjet misszióra,⁸⁰ és követi megbízólevelének átadásától, június 2-tól, egészen a német offenzíva megindulásáig ezen az állomáshelyen tartózkodott.⁸¹ Az Athénban és Varsóban eltöltött időszak lehetővé tette számára, hogy tapasztalatokat szerezve hosszabb távú diplomáciai pályafutásra készülhessen fel, illetve behatóan tanulmányozza Kelet-Európa és a Balkán politikai vi-

⁷⁷ SERES Attila: *Orosz levéltári források*. I. m. 229–239.

⁷⁸ RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1015.

⁷⁹ AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 13. l. 1–13.

⁸⁰ MOL K-74. 8. cs. 1939/I. t., (Moszkva-bejövő számjell) 3. sz.

⁸¹ *Dokumenti vnyesnyej polityiki. 1939 god. T. XXII. Kny. 1. 1 janvarja 1939–31 avgusztja 1939 g.* Red.: V. G. KOMPLEKTOV–J. K. ALEKSZEJEV. Moszkva, 1992. 418.

szonyait. Már varsói működése során megismerkedhetett a magyar–szovjet viszony múltjával, aktuális kérdéseivel, s kapcsolatokat alakított ki magyar diplomatákkal, köztük *Kristóffy József* követségi tanácsossal, leendő moszkvai magyar követtel is.⁸²

Saronov összes elődjéhez (Petrovszkij, Bekzadjan, Plotnyikov) képest óriási lépéselőnyvel indult. A magyar–szovjet kapcsolatok kiépítése és megerősítése szempontjából ugyanis kedvező légkör fogadta Budapesten. A magyar vezetők részéről tapasztalt addigi hűvös viszonyulást felváltotta a Szovjetunió képviselőjével szembeni racionális, sőt, néha előzékeny magatartás. Ennek volt kézzelfogható jele a Saronov és *Csáky István* külügyminiszter közt az idők folyamán kialakuló kitűnő személyes viszony is. A budapesti szovjet követségen a diplomáciai reprezentációnak és kapcsolatépítésnek egy, a diplomáciai kar körében addig igencsak szokatlannak számító módját választották. Nemcsak a jelentősebb szovjet állami ünnepeken tartottak fogadásokat, hanem alkalmanként zártkörű filmvetítéseket szerveztek a követségi épület dísztermében magyar politikusok, katonatisztek és külföldi diplomaták számára. Adataink szerint 1940-ben négy alkalommal mutattak be szovjet filmet: június 19-én az *I. Péter* című művészfilm első részét, július 7-én második részét, július 18-án a *Mannerheim-vonal* című háborús propagandafilemet, s végül november 17-én a *Dunánál* című, szintén propagandisztikus hangvételű dokumentumfilemet vetítették le. A magyar külügyminiszter az I. Péter mindkét részének vetítésén és a *Dunánál* című film bemutatóján is jelen volt, utóbbi esetben a magyar vezérkar képviselőivel egyetemben.

Noha a külügyminiszter és a vezérkar képviselőinek megjelenése a *Dunánál* című propagandafilem bemutatóján önmagában véve talán nem is volt meglepő – a film Besszarábia szovjet megszállását dokumentálta, benne a szovjet csapatok és a besszarábiai lakosság örömteli és „várva várt” találkozásával és a Vörös Hadsereg kisinyovi parádéjával –, Csáky sorozatos megjelenései a szovjet követségen óriási szenzációt keltettek diplomáciai körökben. A külügyminiszterről közismert volt, hogy nem szívesen látogatja meg a külföldi képviselőket, s addig a német követségre is csak egyszer tette be a lábát. Persze Saronov igyekezett megnyugtatni a nála ezt szóvá tevő török és szlovák követet, mondván, semmi különöset nem talál abban, ha a sokat dolgozó külügyminiszter elmegey a követségre, hogy egy „kicsit kipihenje magát”, és megnézzen egy történelmi filmet.⁸³ A magyar fővárosba akkreditált diplomaták is

⁸² MOL K-64. 81. cs. 1939/24. t., 593/1939. res. pol. sz.

⁸³ AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 13. l. 57–64, 68–76, 77–80.

csak azzal a magyarázattal tudták feloldani azt a paradox helyzetet, hogy a magyar külügyminiszter és a budapesti szovjet követ között ennyire feltűnően gyümölcsözőek a személyes kapcsolatok, hogy ez nem más, mint a Romániával szembeni magyar–szovjet érdekközösség manifesztálása. A budapesti jugoszláv követ egyik kijelentése plasztikusan szemléltette a magyar külügyminiszter Saronovhoz fűződő viszonyát. „Rašić azt állította, hogy a napokban Csáknál volt, aki azt mondta neki, törekszik arra, hogy gyorsan kielégítse a szovjet követ minden igényét, és erre utasítja a minisztérium munkatársait is [...]” – idézte vissza ezt az esetet Saronov. A szovjet követ úgy vélte, hogy Csáky ezzel arra az esetre célzott, amikor a segítségét kérte a fegyházban ülő Rákosi Mátyás kienkedéséhez, s mentegetőzni próbált: „Megjegyeztem, hogy semmiféle különleges és gyakori igényem nem volt, és különben is, havonta egyszer látom Csákyt. [Kiemelés tőlem – S. A.]”⁸⁴ Miután 1940 augusztusában Alekszandr Alekszandrov, a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztályának vezetője kérdőre vonta Saronovot, hogy a Külügyminisztériumban tett gyakori látogatásait egyeztetie-e Molotovval, ő olyan tartalmú levelet írt a Külügyi Népbiztosságnak, mely szerint nem ismeri az erre vonatkozó utasításokat és más követségek gyakorlatát.⁸⁵

Annak ellenére, hogy Saronov munkájához szinte minden külső feltétel adott volt – alaposan felkészülhetett budapesti küldetésére, kedvező folyamatok indultak meg a két ország viszonyában, és kifejezetten jó kapcsolatokat alakíthatott ki a magyar diplomácia első számú vezetőjével –, felettesei nem mindig voltak maradéktalanul elégedettek ottani tevékenységével. Előfordult, hogy a Külügyi Népbiztosság több vezető beosztású tisztviselője is kritizálta az általa szignált dokumentumokat (jelentéseket, összefoglalókat) tartalmi hiányosságok vagy a formai követelmények elhanyagolása miatt. Például a követség 1940. évi összesítő beszámolóját *Arkagyij Szoboljev*, a Külügyi Népbiztosság főtítkára visszaküldte neki teljes átdolgozásra és kiegészítésére. Szerinte a követ túlságosan felületes értékelést adott a magyarországi eseményekről, pontatlan adatokat közölt, illetve sok ellentmondásos feltételezést fogalmazott meg. „A követségen még mindig a Külügyi Népbiztosság utasításaihoz való könnyelmű és felelőtlen hozzáállás az uralkodó” – írta Szoboljev 1941 márciusában.⁸⁶ Úgy tűnik, a Külügyi Népbiztosság felső vezetésében olyannyira elégedetlenek lehettek magyarországi működés-

⁸⁴ Uo. I. 113–118.

⁸⁵ AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 26.

⁸⁶ AVP RF f. 077. op. 21. p. 111. gy. 1. l. 59–63.

sével, hogy a budapesti misszió személyzetének 1941. évi internálását, majd hazatérését követően nem kapott újabb követi megbízatást.⁸⁷

A Magyarország és a Szovjetunió közti viszony javulásának volt a kézzelfogható jele, hogy mindkét állam kibővítette a másik fővárosában létesített képviselőit. 1940. június 26-án, éppen a Romániának átadott ominózus ultimátum napján nevezte ki az OK(b)P KB Politikai Irodája budapesti katonai attaséjának *Nyikolaj Grigorjevics Ljahtyerov* ezredest.⁸⁸ Ez óriási horderejű lépésnek számított, hiszen – mint említettük – a szovjet vezetés egészen 1934-től, a két állam közti diplomáciai kapcsolatok felvétele óta nem tartotta szükségesnek egy ilyen poszt létrehozását. Ljahtyerov végül nem is egyedül érkezett meg állomáshelyére, hanem egy öt kiszolgáló kisebb apparátussal, saját titkárral és szakmai segíddel.⁸⁹ Az 1905-ben született katonatiszt 1936-ban végezte el a Frunze Katonai Akadémiát. Ezt követően lépett szolgálatba a Vörös Hadsereg Vezérkari Főnöksége Katonai Felderítési Igazgatóságának moszkvai központi hivatalaiban. Első attaséi állomáshelye éppen Budapest lett 1940-ben.⁹⁰ Sajnos a „Mars” fedőnéven jelentő Ljahtyerov további budapesti tevékenységéről érdemben semmit nem tudunk mondani, mivel a rá vonatkozó dokumentációt nem tekinthettük meg az Orosz Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archívumában.⁹¹

A Szovjetunió és Magyarország meglehetősen gyér kereskedelmi forgalmának élénkítését nagymértékben hátráltatta, hogy a két ország nem rendelkezett a közvetlen áruforgalmat szabályozó államközi kereskedelmi keretegyezménnyel vagy legalább egy fizetési megállapodással. Mivel a külkereskedelmet Moszkva állami monopóliumként kezelte, szinte elképzelhetetlen volt nagyobb volumenű áruforgalom lebonyolítása egy bilaterális megállapodás aláírása nélkül. A magyar–szovjet kereskedelmi és hajózási egyezményt végül 1940. szeptember 3-án parafálták Moszkvában.⁹² Ehhez kapcsolódva a Szovjetunió felállította régóta várt

⁸⁷ Sőt, nemsokára a Külügyi Népbiztosságtól is elkerült, és a háború után Ukrajnában dolgozott alacsonyabb szintű, regionális pártszerveknél. *Alekszandr Sztikalin* orosz történész szóbeli közlése.

⁸⁸ 1941 god. Dokumenti. Kny. 1. Glav. red.: A. Ny. JAKOVLEV. Moszkva, 1998. 56.

⁸⁹ MOL K-74. 28. d. 1940/III. t., (Moszkva-bejövő claris), 308/1940. biz. sz.

⁹⁰ Ljahtyerov később is fényes karriert futott be. 1941 augusztusától a Katonai Felderítési Igazgatóság osztályvezetője, majd ankarai katonai attasé lett (1945 júniusáig). Az 1960-as években a Vezérkari Főnökség Főigazgatóságának vezető beosztású tisztviselője. Életrajzát lásd Vlagyimir LOTA: i. m. 138–139.

⁹¹ Néhány jelentése ugyanakkor megjelent. Lásd *1941 god. Dokumenti*. Kny. 1. I. m. 704., 771.; *1941 god. Dokumenti*. Kny. 2. Glav. red.: A. Ny. JAKOVLEV. Moszkva, 1998. 112.

⁹² *Dokumenty vnyesnyej polityiki. T XXIII. 1940–22 ijunyja 1941. Kny. 1. 1 janvarja–31 oktyjabrja 1940 g.* Red.: G. E. MAMEDOV. Moszkva, 1995. 554–560.

budapesti kereskedelmi kirendeltségét, amelynek vezetésére Ny. F. *Vozszov* kapott megbízást.⁹³ A képviselő létszámát ezt követően szinte hetek alatt hat főre emelték, ami azért volt feltűnő, mivel – ahogy erre már többször utaltunk – az 1934. február 6-i bizalmas levélváltás értelmében a kereskedelmi kirendeltség személyi létszáma nem haladhatta volna meg a három főt.

Feltehetőleg 1940 tavaszán került a misszióra a magyar származású *Geiger Béla* is, a követség sajtóattaséja.⁹⁴ Geiger még az 1921. évi rigai egyezmény értelmében került a Szovjetunióba a szüleivel együtt. Ebben a kétoldalú szerződésben a magyar és a szovjet kormány megállapodott a szovjet föderáció területén rekedt magyar hadifoglyok és mintegy félezer magyar kommunista, köztük a Magyarországi Tanácsköztársaság több vezető politikusának, népbiztosának kicseréléséről. Geiger származása révén anyanyelvi szinten beszélt a magyart, ezért feltételezzük, hogy a Külügyi Népbiztosság már 1939 őszén alkalmazta fordítói munkák elvégzésére.⁹⁵ 1939/1940 fordulóján, amikor a magyar–szovjet kapcsolatok „felszálló ágba” kerültek, szükség volt arra, hogy a diplomáciai misszió minél gyorsabban és minél bővebben feldolgozza a magyar külpolitikára vonatkozó információkat. Saronov már nem sokkal kinevezése után arról panaszkodott, hogy nincs a követségen magyar tolmács, ami akadályozza őt a Külügyminisztériummal való kapcsolattartásban és a konzuli munkában is. A tarthatatlan helyzet érzékeltetésére azt is hozzáfűzte, hogy több mint száz lefordíthatatlan és megválaszolatlan levél van a követség birtokában.⁹⁶ Minden bizonnyal a gyorsabb információáramlás elősegítésével áll összefüggésben az is, hogy még 1940. február 7-én a TASZSZ létrehozta az annak idején már Bekzadjan által is szorgalmazott budapesti tudósítói irodáját, amelynek levelezője *And-*

⁹³ RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1027.

⁹⁴ *Nem engedélyezem! A Cenzúra Bizottság dossziéjából.* Szerk.: MÁRKUS László–SZINAI Miklós–VÁSÁRHELYI Miklós. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 90.

⁹⁵ Orosz néven *Bela Janovics Grigorjev*. Geiger a budapesti szovjet követség internálása és hazatérése után ismét a Külügyi Népbiztosság központi apparátusába került referensként. Ebben a minőségében 1944–1945 folyamán több, Magyarország háború utáni helyzetével foglalkozó tervezet, koncepció kidolgozásában közreműködött. 1945 szeptemberétől 1946 júniusáig a budapesti szovjet követség titkára. Életrajzát lásd VIDA István: Orosz levéltári források az 1944 őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáról és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megválasztásáról. In: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945.* Szerk.: FEITL István. Napvilág Kiadó, Budapest, 1995. 105. Személyes visszaemlékezései megjelentek: *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1933–1941.* 4/b. k. Szerk.: PETRÁK Katalin. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 484–489.

⁹⁶ RGASZPI f. 17. op. 36. gy. 469. l. 16.

rej *Hriszanfovics Liszin* lett.⁹⁷ Szovjet kezdeményezésre 1940 tavaszán megindultak a tárgyalások a TASZSZ és az MTI között egy táviratcse-re-egyezmény megkötéséről is.⁹⁸

Végezetül a budapesti szovjet követség személyi állományának és karrierlehetőségeinek vizsgálatakor érdemes egy következtetést levonni. Egy 1936. november 1-i állapotokat tükröző szovjet nyilvántartás szerint a moszkvai magyar követség alkalmazásában 28 fő állt. Ezek közül 13 volt magyar állampolgár, döntően a – diplomáciai immunitást is élvező – különféle beosztású diplomaták vagy azok közeli hozzátartozói. A követség, első titkáron, másodtitkáron, katonai attasén kívül magyar állampolgár volt a 3 követségi titkársági alkalmazott (irodatiszt, tolmács, gépíró) is. A fennmaradó 15 főből álló technikai állomány (sofőrök, konyhai alkalmazottak, takarítók) döntően szovjet állampolgárokból tevődött össze, de egy észt állampolgárt is találunk közöttük.⁹⁹ Látható tehát, hogy a követség személyi állománya – már csak a magyar állampolgárokat is tekintve – jóval meghaladta az 1934. február 6-i titkos levélváltásban előírányzott 8–10 fős keretet. Egy 1936 júliusában, tehát néhány hónap eltéréssel ugyanebben az évben kelt magyar belügyi jelentés adatait felhasználhatjuk arra, hogy összevevessük a budapesti szovjet és a moszkvai magyar követség létszámstatisztikáit. E szerint a budapesti szovjet követség létszáma nem haladta meg a megszabott kereteket, a követségen (a kereskedelmi kirendeltség nélkül) dolgozó 14 személyből három magyar állampolgár volt, köztük az orosz származású tolmács, és két takarítónő.¹⁰⁰ A fentebbiek alapján megállapítható, hogy a magyar diplomácia abbéli követelése a római tárgyalásokon, hogy szűkítsék a követségek személyi állományát, távlatokban ellentétes volt a magyar érdekekkel. Ennek következtében nem is meglepő, hogy a moszkvai magyar követség felállítását követő szűk másfél éven belül éppen a magyar fél sértette meg ezt a bizalmas megállapodást, folytonosan újabb státusok (katonai attasé, távirati irodai tudósító, kereskedelmi attasé) létesítését javasolta. Annak sincs semmi nyoma, hogy a magyar diplomácia valaha is ellenőrizte vagy számon kérte volna az említett konfidenciális levélváltásban foglaltak betartását szovjet részről. Akár paradoxnak is tekinthető, hogy a külképviseletek személyi apparátusának limitálását presztízsszempontok miatt ellenző, de végül kénytelen-kelletlen elfoga-

⁹⁷ GARF f. 4459. op. 11. gy. 1138. l. 721.

⁹⁸ Uo. gy. 1186.

⁹⁹ AVP RF f. 077. op. 12. p. 5. gy. 2. l. 31–32.

¹⁰⁰ MOL K-64. 67. cs. 1936/24. t., 31–32. fol.

dó szovjet fél érdektelensége folytán 1935–1939 között egyáltalán nem hozta létre kereskedelmi kirendeltségét, távirati irodáját, s nem állomásoztatott Budapesten önálló katonai attasét, sőt, több mint egy évig ideiglenes ügyvivő irányította a diplomáciai képviselést. 1940. október elején készített kimutatások szerint mindkét állam külképviseletén az ott dolgozó munkatársak száma már jóval meghaladta az 1934-ben előirányzott 8–10, illetve 14 fős limitet. Az ezt meghatározó bizalmas levélváltás negligálása miatt mindkét fél a másikra hárította a felelősséget, s a moszkvai magyar konzulátus 1940 októberében az 1934. évi megállapodásra hivatkozva megtagadta a beutazóvízum kiadását a budapesti szovjet követség néhány új alkalmazottjának, bár nemsokára éppen *Mihálkovic*s János magyar követségi tanácsos sugalmazta a megváltozott számárányokhoz igazodó új egyezmény aláírásának szükségességét.¹⁰¹ Mindez kétségtelenül arra enged következtetni, hogy a diplomáciai viszony 1939. évi rendezésétől kezdve, az 1930-as évek korábbi tapasztalataival szemben mindkét külügyi vezetésnek érdekében állott saját külképviseleti apparátusának zökkenőmentes és effektív működtetése, a diplomáciai missziók hatáskörének kiterjesztése a másik országban.

¹⁰¹ AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 39–41.